

שירי הקודש לרב נתן בן שמואל

שרה כהן

א

אחד האישיים המרכזיים שפעלו במצרים במחצית הראשונה של המאה השתים עשרה היה רב נתן בן שמואל.¹ הוא נולד כנראה בדמשק ועבר למצרים עם הפמליה של רב מצליח בשנת 1127.² הוא שימש סופר ישיבת ארץ ישראל בִּפְסֶטָאט שנים ארוכות, נתערך בתואר 'נזר החברים',³ נתמנה לעת זקנה לדיין,⁴ וגם היה משורר ופייטן. רב נתן האריך ימים ונפטר בסוף שנת 1163 או בראשית השנה שלאחריה.⁵

לפני שנים רבות פרסם חיים שירמן שירי מספד שכתב רב נתן, כנראה בעקבות פטירת בתו של רב מצליח.⁶ עם השירים הללו הדפיס שירמן שני קטעים נוספים לרב

* פרופ' שולמית אליצור קראה את המאמר, תיקנה תיקונים חשובים והעירה הערות מאירות עיניים. אני מודה לה על עזרתה הנדיבה.

1 מצרים הייתה באותה עת אחד המרכזים החשובים בעולם התרבותי היהודי ומשוררים עבריים לא מעטים פעלו בה. אחד הנציגים הבולטים והחשובים של שירה זו הוא ר' אהרן אלעמאני, שאת שיריו כינסתי לא מכבר (שרה כהן, שירי ר' אהרן אלעמאני, ירושלים תשס"ח).

2 על רב נתן ופועלו ראה: S. D. Goitein, *A Mediterranean Society*, 1–5, Berkeley–Los Angeles: 1967–1988 על פי המפתח; מ' גיל וע' פליישר, יהודה הלוי ובני חוגו, ירושלים תשס"א, לפי המפתח; ע' פליישר, 'מדיואן שירי החול של רב נתן בן שמואל נזר החברים', קבץ על יד, יח [כח] (תשס"ה), עמ' 146–147, והמקורות הנזכרים שם, הערה 18; ראה גם: כהן, אלעמאני, שם, עמ' 150–152.

3 הוא שימש את רב מצליח גאון עד מותו בשנת 1127 ועבר אחר כך לשמש את הנגיד שמואל בן חנניה. על שני האישים הללו ראה: J. Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid Caliphs*, 2, Oxford 1922, לפי המפתח. לכינוי 'נזר החברים' ראה: פליישר, רב נתן, שם, עמ' 146, הערה 18.

4 הגניזה שימרה שפע גדול של כתבים מועתקים או חתומים בידיה. ראה: גויטיין (לעיל, הערה 2), ב, עמ' 513, סימן 18.

5 ראה: גויטיין, שם, ג, עמ' 501, הערה 96; ה, עמ' 625, הערה 28.

6 ח' שירמן, 'המשוררים בני דורם של משה אבן עזרא ויהודה הלוי', ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ו (תש"ו), עמ' רצא–רצז.

נתן: קינה לתשעה באב⁷ ומחרוזת אחרונה בלבד של סליחה.⁸ בשנת תשס"ה פרסם עזרא פליישר את שירי החול של רב נתן, בעיקר שירי תהילה והספדים,⁹ ולשירים עצמם הקדים דיונים מפורטים על הרקע שהכשיר את הקרקע לפריחתה של שירת החול במצרים באותה העת.¹⁰ באותה השנה פרסם אלתר ולנר קינה נוספת המיוחסת לרב נתן בן שמואל.¹¹ בינתיים הגיעו לידינו שבעה שירים נוספים, כולם שירי קודש, שניתן לייחסם לרב נתן:¹² שלוש סליחות, שלוש קינות לתשעה באב וקטע ניכר מקרובת י"ח למילה.¹³ לפרסומם של שירים אלה מוקדש מאמר זה.¹⁴ השירים הללו, יחד עם השירים שפרסמו שירמן, פליישר וולנר, מעמידים בפני הקורא את כל מורשתו השירית של רב נתן כפי שהיא מצויה בידינו לפי שעה.¹⁵ מספר השירים אמנם אינו גדול, אך יש בהם ייצוג נאה לסוגים ולתבניות שהיו נהוגים באותה תקופה, וניתן בהחלט ללמוד מהם על מהלכיו הפואטיים של רב נתן ועל דרכו ומקומו בשירת מצרים באותה העת. נבחן את שיריו תוך שימת לב מיוחדת למידת נאמנותו למסורת המזרחית מול ההשפעות של החידושים הספרדיים.¹⁶

- 7 שם, עמ' רצו (ליל ערי ישרון). שירמן הדפיס את הקינה בליווי ביאור מצומצם, והיא נדפסת שוב להלן (סימן ה) עם ביאור מלא.
- 8 שם, עמ' רצא (עם יי הושלחה). הסליחה נדפסת כאן במלואה (להלן, סימן א).
- 9 פליישר, רב נתן (לעיל, הערה 2), עמ' 155–179. שנה לאחר פרסום שירי החול הללו כתב פליישר: 'כל שירי החול של נתן שירים לעת מצוא הם, והקשרם ליטורגי למחצה' (ראה: פליישר, 'שירי חול עבריים מסוריה בשלהי המאה ה"ב', בקץ על יד, יט [כט] [תשס"ו], עמ' 109, הערה 113). ואכן, נראה שאין אלה שירי חול מובהקים ויש לשייכם לקבוצת שירי ביניים העומדת בין קודש לחול. על שירי ביניים מעין אלה ראה בהרחבה: א' חזן, תורת השיר בפיוט הספרדי לאור שירת ר' יהודה הלוי, ירושלים תשמ"ו, עמ' 15–23.
- 10 ראה פליישר, שם, עמ' 141–146.
- 11 הקינה פותחת 'ניצב לריב בהמוני'; ראה: א' ולנר, עשרת הרוגי מלכות במדרש ובפיוט, ירושלים תשס"ה, עמ' 245–249. ולנר הטיל ספק בייחוסה לרב נתן בן שמואל. בהמשך תוכח בעלותו הוודאית של רב נתן עליה, והיא תיפס כאן שנית (סימן י).
- 12 הנתונים כולם עלו ממאגר המפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה על שם עזרא פליישר, שעל יד האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.
- 13 כמה פיוטים לא הגיעו לידינו בשלמותם ופיוטים אחרים שרדו בכתיב יד לקויים.
- 14 בסך הכול מתפרסמים כאן (יחד עם השירים שפרסמו שירמן וולנר) עשרה שירים: ארבע סליחות, חמש קינות לתשעה באב וקטע מקרובת י"ח למילה.
- 15 עיזבונו של רב נתן אמנם אינו גדול, אך שיריו מועתקים בכארבעים כתיב יד מן הגניזה. סביר להניח שרב נתן כתב שירים נוספים והם לא הגיעו לידינו. עם זאת, פליישר כבר ציין שמייצוגו המועט בגניזה, שהוא היה בן מקומה, עולה שלא היה משורר פורה. ראה: פליישר, רב נתן (לעיל, הערה 2), עמ' 147–148.
- 16 בדיקה זו תיעשה תוך השוואה לשירתו של בן זמנו, ר' אהרן אלעמאני, משורר ששירתו כבר נבחנה באופן דומה (ראה: כהן, אלעמאני [לעיל, הערה 1], עמ' 54–157).

ב

הגניזה שימרה כאמור ארבע סליחות¹⁷ המיוחסות לרב נתן: האחת, 'עם יי הושלחה' (א),¹⁸ נפוצה במזרח ומועתקת בשמונה קטעי גניזה שונים. רב נתן לא חתם בה את שמו, אך היא מיוחסת לו במפורש בכותרת הבאה בראש ההעתקה בכ"י פטרסבורג, RNL Antonin 1111.2.¹⁹ השנייה, הסליחה 'יה לב אנון אשר חקרת' (ב), חתומה אמנם רק 'נתן', אך אף היא מיוחסת לו, מכוח הכותרת הבאה בראש ההעתקה בכ"י קמברידג' T-S K 8.4: 'לואלדי²⁰ נתן החבר ז"ל'. שתי הסליחות הבאות הגיעו לידינו בהעתקות לקויות. האחת, 'כאיל תערוג לחשי' (ג), שלמה בהיקפה אך לקויה בטורים רבים. היא חתומה 'נתן חזק' ותבניתה זהה למדי לתבניתם של פיוטים שזוהו בוודאות כפיוטיו של רב נתן.²¹ משום כך ניתן לייחס גם אותה לרב נתן החבר, אם כי מכלל ספק לא יצאנו. הסליחה הרביעית, 'נסי מנת חלקי כוסי' (ד), אינה שלמה, ועלתה מן הגניזה בהעתקה אחת לקויה (קמברידג', T-S AS 114.64). 'יחוסה בטוח, שכן בראש ההעתקה באה הכותרת: 'לנתן בר שמואל ז"ל', ונראה שהיא אף הייתה חתומה 'נתן [...]...'

בכ"י קמברידג', T-S NS 278.251 מועתקות, בכתיבת ידו של רב נתן,²² שלוש קינות לתשעה באב:²³ הראשונה הגיעה לידינו מאמצעה (ט). רוב טוריה לקויים והיא חתומה כנראה 'נתן חזק'. השנייה, '[...] יום נפעם יום כתמי הועם' (ז), שלמה בהיקפה²⁴ אך כמה מטוריה לקויים, בעיקר לקראת סופה. קינה זו חתומה: 'אנא נתן בן שמ[ואל]'. מן הקינה השלישית שרדו רק שלושה טורים. היא פותחת: '[בת] ציון אבילה על הוד היכל' (ח),

17 הסליחות היו מלכתחילה פיוטי הרחבה, והן נועדו להשתלב בקרובות ה"ח לימות הצום בברכה השישית, היא ברכת 'חנן המרבה לסלוח'. ואולם בתקופה שאנו עוסקים בה הן כבר נכתבו באופן עצמאי ואף נאמרו בימי התשובה במעמדים מיוחדים, באשמורת הבוקר. דיון רחב בתולדות הסוג ותבניותיו ראה: ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה, עמ' 95, 203, 402–411.

18 זו הסליחה ששירמן (לעיל, הערה 6) הדפיס רק את מחרוזתה האחרונה.

19 לשון הכותרת היא: 'לנתן בר שמואל החבר נזר החברים ז"ל'.

20 'לואלדי' – למולידי, כלומר: לאבי; על פי זה ייתכן שסופר כתב היד הוא בנו של רב נתן.

21 ראה בסעיף הבא הן בתבניות השירים.

22 כתיבת ידו היפה של רב נתן מוכרת במחקר. דוגמה שלה ראה למשל אצל גיל ופליישר (לעיל, הערה 2), עמ' 591.

23 הקינות הן פיוטי הרחבה, והן נועדו מלכתחילה להשתלב בקרובות ה"ח לתשעה באב בברכה הארבע עשרה, היא ברכת 'אלהי דוד ובונה ירושלים'. גם הן נכתבו בעת הזאת ללא קשר לקרובות, וראה לעניין זה עוד להלן, בפנים. על הסוג ראה: פליישר (לעיל, הערה 17), עמ' 204–205.

24 בכתב יד זה ישנם רק טורים 18–56, החלק הראשון (טורים 1–28) שמור בכ"י קמברידג', T-S NS 137.61, ובראשו באה הכותרת: 'לנתן ביר[בין] שמואל החבר'.

ובראשה באה הכותרת: 'גירה לה איצא' (=אחר, לו גם כן). קינה נוספת הנדפסת כאן כבר הדפיס שירמן, כאמור לעיל, ופתיחתה 'ליל ערי ישרון' (ה).²⁵ היא חתומה 'נתן' ומועתקת בקטע אחד בגניזה (קמברידג', Westminster College Lit. II 116). בראש ההעתקה באה הכותרת: 'אחרת לנתן חבר'. הקינה החמישית היא 'ניצב לריב בהמוני' (ו).²⁶ מראשי טוריה מצטרפת החתימה 'נתן חזק', והיא יוחסה לרב נתן בן שמואל מספק. עם זאת, היא זהה בתבניתה לקינה ט, שייחוסה ודאי,²⁷ ואם נצרף דמיון זה לחתימה, נוכל לקבוע בוודאות את ייחוסה לרב נתן חבר.

חשוב לציין שאת הסליחות והקינות, שנכללו במקורן בקומפוזיציות פייטניות מקיפות, כתב רב נתן כפיוטים עצמאיים.²⁸ משום כך קרובת ה"ח לברית מילה (ז) ששרדה בעיזבוננו מפתיעה וחשובה. מקרובה זו עולה נאמנותו של רב נתן למסורת הפייטנית, שכן פיוטי מילה נכתבו בזמנו בעיקר כפיוטים עצמאיים ולא במסגרת הקדומה של תפילת העמידה. לאחר שסקרנו באופן כללי את הפיוטים הנדפסים כאן, נעיין בתבניותיהם, בתוכניהם ובמהלכיהם השיריים. מכיוון שהקרובה לברית מילה נושאת אופי שונה מן הסליחות והקינות, נדון בה בנפרד.

ג

רוב הסליחות והקינות לתשעה באב המצויות בידינו מפרי עטו של רב נתן כתובות בתבנית המעין אזורית שהייתה מקובלת בשירת הקודש בספרד.²⁹ שירים אלה כולם סטרופיים, והם שקולים במשקל הברתי-הדקדוקי המיוחד לפיוט הספרדי.³⁰ כפי שנראה להלן, למרות המבנה העקרוני האחיד, הצליח רב נתן לגוון את פיוטיו במספר גוונים.

25 שירמן (לעיל, הערה 6), עמ' רצו. שירמן גורס 'ליל צרי ישרון'.

26 היא פורסמה כאמור בידי ולנר (לעיל, הערה 11).

27 גם פיוט א בנוי בתבנית זו; ראה להלן, סעיף ג.

28 ראה לעניין זה לעיל, הערות 17, 23. יש לציין שגם כל שירי הקודש של אהרן אלעמאני נכתבו ללא הקשר קומפוזיציוני ועומדים בפני עצמם. ראה: כהן, אלעמאני (לעיל, הערה 1), עמ' 38–39.

29 יוצאת מכלל זה סליחה ד, העשויה בדגם של שיר אזור ותואר בהמשך. בתבנית המעין אזורית ישנן שתי מערכות חריזה, האחת קבועה לאורך כל השיר והאחרת מתחלפת ממחרות למחרות. המערכת הראשונה כוללת בדרך כלל חרוז קבוע אחד החותם כל סטרופה, והוא נחרז ברפרין הנאמר בפי הציבור. על דגם זה ראה בהרחבה: פליישר (לעיל, הערה 17), עמ' 350–354; ה"ל, 'מבנים סטרופיים מעין אזוריים בפיוט הקדום', הספרות, ב (1970), עמ' 196.

30 משקל הברתי-דקדוקי הוא המשקל הקובע את מספר הברות הדקדוקיות בכל טור וטור, מבלי להתחשב ביחידות ההיגוי הקצרות (שוואים נעים וחסטים). ראה: פליישר (לעיל, הערה 17), עמ' 350.

בארבעה מפיטיו (א, ג, ו, ט) בולטת זהות תבניתית עקרונית: כל טוריהם מחולקים לשתי צלעיות בחריזה מסורגת (אבאבאב וכדומה), והטור האחרון, המעין אזורי, נחתם כמקובל בחרוז הקבוע. רב נתן נטל לעצמו חופש בחריזת הצלעית הראשונה בטור המעין אזורי, כמקובל גם אצל פייטני ספרד: לעתים הוא חורז אותה בחרוז של הצלעית הראשונה (פיטים א, ב) ולעתים בזה של הצלעית השנייה (ג, ו, ט).³¹ פיטים א, ג הם בני שש סטרופות כל אחד; כל סטרופה בגוף פיוט א עומדת על חמישה טורים ובגוף פיוט ג על שבעה טורים. בפיטים ו, ט ישנן שבע סטרופות, שבעה טורים לכל אחת ואחת. משקלם של ארבעת השירים הללו זהה ועומד על שש הברות לצלע. לקבוצה זו משתייך גם פיוט ב. תבניתו זהה למדי וגם היקפו דומה (ארבע סטרופות בנות חמישה טורים), אך טוריו קצרים ומעמידים ארבע הברות לכל צלע וצלע. את פיוט ה בחר הפייטן לעצב בתבנית שונה: בכל סטרופה שבגוף הפיוט יש עשרה טורים בני תשע הברות.³²

רב נתן העמיד בראש הפיוטים האלה סטרופות פתיחה, וכמקובל בדגם המעין אזורי, הן קצרות בהיקפן בדרך כלל משאר הסטרופות בפיוט.³³ סטרופות הפתיחה ממלאות את ייעודן ומבשרות את הרפרין ואת החרוז הקבוע. הטורים האחרונים בסטרופות הפתיחה משמשים רפרנים, ולהוציא פיוט א, שבו הרפרין עצמאי,³⁴ כולם פסוקים מקראיים,³⁵ כפי שמקובל גם אצל הפייטנים הספרדים.³⁶

סטרופת הפתיחה מביאה בסוף טוריה, כפי שכבר ציינו, גם את החרוז הקבוע.³⁷ כאשר

31 בכל שירי החול הסטרופיים המקיפים של רב נתן שהדפיס פליישר מופיע בסוף הצלעית הראשונה החרוז השני דווקא; ראה: פליישר, רב נתן (לעיל, הערה 2), עמ' 152. אף כך מצאנו גם בכל שיריו המעין אזוריים של אהרן אלעמאני (כהן, אלעמאני [לעיל, הערה 1], עמ' 55–56, סביב הערות 13–14).

32 פליישר, שם, עמ' 152, כבר הבליט את חובתו של רב נתן לסטרופות מקיפות. היקפים כאלה מצאנו גם במספר שירים של אהרן אלעמאני; ראה: כהן, שם, עמ' 151, הערה 127.

33 בתבנית המעין אזורית מקובל שסטרופת הפתיחה קצרה יותר בהיקפה מהיקף סטרופות גוף הפיוט בטור אחד או שניים (ראה: פליישר [לעיל, הערה 17], עמ' 352). כך נוהג רב נתן בסימן ב, אבל בסימנים ג, ו מקיפה סטרופת הפתיחה ארבעה טורים ושאר הסטרופות שבעה טורים; בראש פיוט ה העמיד סטרופה מרובעת הקצרה בשישה טורים מהיקף שאר הסטרופות. סימן ט קטוע בראשו ואין לדעת מה היה היקף הסטרופה הראשונה. יוצא מן הכלל סימן א, שבו זהה בהיקפה סטרופת הפתיחה ליתר סטרופות הפיוט.

34 ולשונו: תבשרו בסליחה ומחילה וכפרה.

35 הרכב הרפרין בשיר ג ('כלתה צמאה נפשי לאלהים לאל חי') מיוחד: המילה הראשונה, 'כלתה', לקוחה כנראה מן הפסוק 'כנספה וגם כלתה נפשי' (תהלים פד, ג), והמשך הרפרין לקוח מתהלים מב, ג. הרפרין בשיר ה ('כילה צור חמתו ויצת אש / באהל בת ציון שפך כאש') מורכב משני פסוקים: איכה ד, יא; ב, ד. מהלכים כאלה אינם שכיחים בדגם ויש בהם כדי ללמד על חירות מסיימת שנטל לו רב נתן.

36 הרפרנים נועדו כידוע להיאמר מפי הקהל, והבאת פסוקים מקראיים הקלה על קליטתם.

37 טורי סטרופות הפתיחה מעוצבים בדומה לסטרופות גוף הפיוט: הם מחולקים ברוב המקרים לשתי צלעיות המחורזות בשני חרוזים שונים, ורק החרוז שבא בסופי הצלעיות השניות משמש כחרוז קבוע.

החרוז הקבוע הוא מילה חוזרת, אין רב נתן מביא אותה בסוף כל טורי סטרופת הפתיחה אלא רק בסוף הטור האחרון.³⁸ כך, למשל, בפיט ב מביא הפייטן בסופי הטורים את המילים חקרת / עתה / צפנתה / אתה, והחרוז הקבוע הוא המילה 'אתה'.³⁹ יוצא דופן בהקשר הזה פיט ה, שכל טורי סטרופת הפתיחה שבו חוזרים במילה הקבועה החוזרת ('אש'). השירים שבהם החרוז הקבוע הוא מילה אחת נחתמים בדרך כלל בסימות מקראיות. אצל אהרן אלעמאני אנו מוצאים תופעה זו בשפע, ויש לראות בה טביעת אצבעות מזרחית, שכן סימות כאלה נדירות אצל הספרדים.⁴⁰

בדומה לפייטני ספרד, ושלא כפייטנים מזרחיים, אין רב נתן נוהג לחתום את שמו הפרטי בסטרופות הפתיחה ולשוב ולחתמו בגוף הפיט.⁴¹ מטבע החתימה בא אצלו בראשי הסטרופות, למן סטרופת הפתיחה (ו, ז) או זו שלאחריה (ב, ג, ה). שיר ז (קינה לתשעה באב) כתוב בתבנית ביניים, בין שיר האזור לשיר המעין אזורי. יש בו שני חרוזים קבועים אך הם מלווים ברפרין. ואולם פרטי התבנית שונים מן המקובל: בגוף כל סטרופה יש שני טורים קצרים (בני חמש הברות),⁴² והם מלווים במעין סימת מקראית – טור ארוך יותר שהוא פסוק פורענות. אלה מלווים בטורי האזור, שהם שוב שני טורים קצרים (בני חמש הברות), וחרוזים הקבוע הוא: לָהּ / לָהּ. פרט חריג נוסף הוא שטורי האזור קשורים בשרשור אל הפסוקים החותמים את גופי הסטרופות. המהלך כולו נראה כהרכבה של תבנית המסדס המזרחית על גבי תבנית האזור הספרדית.⁴³ על אלה נוסף רפרין, אך שלא כמקובל בשיר המעין אזורי, הרפרין כאן שווה בהיקפו לגופי הסטרופות: גם בו יש שני טורים קצרים ושקולים, ואף הם מלווים בטור כפול, שאינו פסוק כצורתו אך רובו מיוסד על פסוק.

38 באופן דומה נהג גם אהרן אלעמאני. ראה: כהן, אלעמאני (לעיל, הערה 1), עמ' 59.

39 מילה קבועה בסופי הסטרופות באה גם בפייטים ג, ו.

40 כהן, אלעמאני (לעיל, הערה 1), עמ' 147.

41 בשירים המעין אזוריים של אהרן אלעמאני (שם, עמ' 48) באה חתימה נפרדת בסטרופת הפתיחה. אף כך הוא אצל יוסף אבן אביתור, פייטן ממוצא ספרדי שפעל במזרח במחצית השנייה של המאה העשירית ובראשית המאה האחת עשרה (אם כי רוב פיטיו סטרופיים פשוטים ולא מעין אזוריים); וכן אצל יצחק כנזי, משורר ספרדי שהיגר למצרים בסוף המאה האחת עשרה.

42 שני הטורים הקצרים נדפסים בהמשך בשורה אחת, וכך גם שני טורי האזור.

43 המסדס הוא תבנית שהייתה מקובלת בפייטני זולת מזרחיים למן המאה השמינית. בזולתות אלה מלווה כל חמרות מרובעת במחרוזת קצרה, דרטרית, הקשורה אליה בשרשור; ראה: פליישר (לעיל, הערה 17), עמ' 229; הנ"ל, היוצרות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמ"ד, עמ' 294 ואילך. על הקשר בין תבנית המסדס לבין שיר האזור ראה: הנ"ל, 'למקורות הצורניים של שירת האזור במסורת התבניתית של הפייטנות הקדומה', סיני, עמ' רכא-רכא; רמא; למסדס בעל חרוזים קבועים ראה שם, עמ' רלט-רמא.

בדגם שיר האזור כתובה רק הסליחה 'נסי מנת חלקי וכוסי' (ד).⁴⁴ השיר אמנם לקוי וקטוע בסופו, כפי שכבר ציינו, אך שלוש המחרוזות הראשונות שלו שרדו כמעט בשלמותן, ומהן ניתן ללמוד על תבנית השיר כפי שעיצב רב נתן. בכל אחד מן האזורים שני טורים מחולקים לשתי צלעיות, וחרוזיהם: סִי/נָה//סִי/נָה. גוף המחרוזת עומד על שלושה טורים בני שתי צלעיות.⁴⁵ השיר פותח במדריך ושקול במשקל כמותי.⁴⁶ אמנם, זהו שיר אזור תקני, אך בכתב היד מצוין בו פזמון. נראה שציון זה הוא סימון מוטעה של המעתקים ואיננו מקורי.⁴⁷

רב נתן בחר אפוא לעצב את הסליחות ואת הקינות הנדפסות כאן על פי הדגמים הספרדיים, תוך העדפת התבנית המעין אזורית והשקילה הברתית, דגם שהמשררים הספרדים הגדולים חיבבו ויצרו בו מאות רבות של פיוטים. אף ראינו ייצוג אחד לדגם שיר האזור, וגם הוא עוצב על פי הכללים המקובלים. נראה שרב נתן הפנים את עקרונות התבנית של הצורות שחודשו בשירה העברית בספרד.⁴⁸ להלן נבדוק אם השפעה זו ניכרת גם בעולמו הפנימי של הפייטן כפי שהיא באה לידי ביטוי בתוכן של השירים.

ד

תוכן הסליחות והקינות לתשעה באב של רב נתן נקבע כמקובל מכוח סוגן: וידוי ובקשת סליחה על החטאים בסליחות, ואבל על החורבן בקינות. המוטיבים המקובלים של וידוי ובקשת כפרה מעוצבים בסליחות שלפנינו בגיוון מעניין. כך, למשל, בראש סליחה ב ('יה לב אנון אשר חקרת') פונה הפייטן לה' ומבקש ממנו להיענות לבקשת הסליחה של החוטא המצטער על חטאיו (ומכונה בשל כך 'אנון'). הוא מגייס לשם כך את מידות הרחמים של הקב"ה, תוך שימוש בלשון הכתוב בנחמיה ט, לא: 'כי אל חנון ורחום אתה' – פסוק הנע בין מחרוזות השיר כפזמון חוזר. בסטרופה השנייה

44 שיר האזור עוצב בספרד בהשפעת המְנוּשָׁח הערבי. תיאור ממצה של תבניתו ראה: פליישר (לעיל, הערה 17), עמ' 344–349.

45 במחרוזת הראשונה, ששרדה כאמור בשלמותה, חורזות שתי הצלעיות בחרוז זהה ('קִים/קִים'), ועל פיה אפשר אולי להניח שגם בשאר המחרוזות חרוזו שתי הצלעיות בחרוז זהה (שהשתנה ממחרוזת למחרוזת).

46 דפוס המשקל הוא: נפעל פעלולים נפעל / נפעל פעלולים. על השקילה הכמותית בשירת ספרד, ראה: פליישר (לעיל, הערה 17), עמ' 341–344; כהן, אלעמאני (לעיל, הערה 1), עמ' 60, הערה 49.

47 כך גם בשיר אזור של אהרן אלעמאני (כהן, שם, עמ' 63–64). ציונים משניים מן הסוג הזה באים גם בהעתקות של שירי אזור ספרדיים תקינים.

48 מסקנה זו עולה בקנה אחד עם דבריו של פליישר על הצורות שבהן עיצב רב נתן את שירי החול שלו. ראה: פליישר, רב נתן (לעיל, הערה 2), עמ' 154.

בוחר הפייטן לשלב את קולו של החוטא ושם בפיו דברים ישירים אל הקב"ה. החוטא מתוודה בגוף ראשון על חטאיו ומבקש כפרה עליהם ('נְפְלוּ פְּנֵי / מְרוּב אֶשְׁמִי... // אָנָּא יְיָ / כִּפֵּר עֲלֵימִי'). את המחרוזת השלישית השאיר הפייטן ניטרלית והדברים יכולים לבוא מפיו כייצוג של החוטא או מפיו של החוטא עצמו, כהמשך לדבריו במחרוזת הקודמת. בסטרופה האחרונה שוב נשמע קולו של הפייטן, והוא מלמד זכות על החוטא ומבקש עליו רחמים. הנמען – הוא הקב"ה – אינו משתנה לאורך כל השיר, והפיוט מתגווון מכוח חילופי הדוברים, כפי שראינו.⁴⁹ הסליחה עוסקת לכאורה ביחיד החוטא, אך סגנונה הכללי מאפיין סליחות מזרחיות, ללא העומק הפילוסופי והלירי של הסליחות האישיות מספרד. עם זאת, מעניינת בהקשר הזה סליחה ד ('נסי מנת חלקי כוסי'), שעיקרה תיאור גדולת ה' מתוך צפייה בבריאה – רעיון המצוי בסליחות ספרדיות דווקא.

בסליחה א ('עם יי הושלחה') עולה זווית אחרת. אין בה כל זכר לתהליך החזרה בתשובה השגור, הכולל וידוי, חרטה ובקשת סליחה. תחת זאת חוזרת לאורך כל הפיוט בשורת הסליחה והכפרה, ולבסוף גם בשורת הישועה והגאולה. גאולת ישראל אינה מוזכרת כלל בשתי הסליחות האחרות של רב נתן. הפייטן גם אינו מבקש נקמה באויבים לצד ישועת ישראל, מוטיב מקובל בסליחות שנכתבו בכל התקופות.⁵⁰ עם זאת, לפחות בשתיים מסליחותיו (א, ג) בולט היסוד הלאומי. נראה אפוא שבסליחותיו מתמקד רב נתן, בדומה לאהרן אלעמאני,⁵¹ ביחסי הקב"ה עם עם ישראל, ודיוניו באדם הפרטי כלליים אף הם.⁵² בכך הוא משקף את המסורת הפייטנית המזרחית הקדומה. הקינות שכתב רב נתן עוסקות, כפי שציינו, בענייניו של היום – האבל על חורבן

49 בהקשר זה של חילופי דוברים נמענים מעניין גם המהלך בסליחה ג, אחת הסליחות היפות והמרשימות שכתב רב נתן, שלצערנו הגיעה לידינו לקויה מאוד. בתחילת הסליחה עומד הפייטן בתפילה כמייצג האומה, מתוודה על חטאיה ומבקש בשמה סליחה עליהם. בסטרופה השנייה פונה הפייטן אל הנפש שתודה בחטאה ובחטאו של הגוף. אחרי כן שם הפייטן לכאורה דברים בפי ה', והוא פונה אל החוטא ומזכיר לו את יום הדין הנורא. בהמשך פונה הפייטן (או ה') לישראל (בלשון נקבה יחידה: 'חולת אהבים קומי', ג, 29), ובסוף פונה הפייטן שוב אל ישראל החוזר בתשובה, אך הפעם בלשון זכר רבים: 'זְרִיזִים שְׂבִים בְּשַׁדְּךָ' (ג, 37).

50 ראה למשל אצל אהרן אלעמאני: כהן, אלעמאני (לעיל, הערה 1), עמ' 107. אלעמאני הזכיר בסליחותיו גם את חורבן המקדש והארץ בתיאור ייסורי עם ישראל בגלות, ונושא זה נעדר מסליחותיו של רב נתן. צורת הגלות ותיאור האויבים הם נושאים שכיחים גם בסליחות לאומיות שנכתבו בספרד, ודומה שנושאים אלה הם המרכזיים ביותר בסליחות האיטלקיות-האשכנזיות.

51 ראה: כהן, שם, עמ' 110.

52 האדם כפרט מופיע בסליחות אישיות רבות שנכתבו בספרד. ראה: פליישר (לעיל, הערה 17), עמ' 418–419.

בית המקדש ועל ירושלים.⁵³ מוטיב מרכזי בקינות הוא הבכי על ייסורי האומה שחירותה ניטלה ממנה בידי משעבדיה, לצד האבל על החורבן.⁵⁴ הפייטן מתנה גם את הריגת מנהיגי העם ואת הגלייתם מן הארץ, פורענויות שהותירו את העם ללא הנהגה רוחנית.⁵⁵ ירידתו של עם ישראל ממעמדו הרם תופסת אף היא מקום בקינותיו של רב נתן, והוא מתאר את מצבו העגום של העם בהווה לעומת ימיו הטובים והמפוארים בעבר.⁵⁶ רב נתן מיטיב לבטא רעיון זה באחת מקינותיו בדרך מקורית, המבוססת על רות א, כ: 'נְעַמִּי מִירֵאשׁ נִקְרָאת בְּעוֹלָמָךְ // וְהִיּוֹם מְרָה קָרָא יְיָ שְׁמֶךָ' (ה, 32–33). בשתי קינות מצאנו את רב נתן חותם, כמקובל, בלשונות של נחמה וישועה,⁵⁷ אך בשתיים הנוספות (ה, ז) נעדרים לשונות אלה וענייני האבל והפורענות נמשכים לכל אורכן, עד לסופן.

בקינה ו ('נצב לריב בהמוני') משלב הפייטן גם נושא של קבע לצד המוטיבים המקובלים שראינו.⁵⁸ לאחר תיאור הפורענויות שאירעו לעם ישראל בתקופת החורבן (קצתם על פי המסופר במדרש⁵⁹), עובר הפייטן, החל במחרוזת החמישית, לסיפור עשרת הרוגי המלכות, כהופעתו במדרש הידוע המכונה 'אלה אזכרה'.⁶⁰ סיפור המעשה נפתח בהבאת הזוג הראשון – ר' ישמעאל כהן גדול ורבן שמעון בן גמליאל (הנזכרים בפיוט בכינוי 'כהן ונביא', טור 28) – לפני קיסר רומי (על פי דרישתו), והוא מציג להם כביכול את השאלה הקנטרנית המפורסמת בדבר מכירת יוסף בידי אחיו.⁶¹ לאחר מכן ממשיך

53 למשל: 'ליל ערי ישרון שילחו באש / מקדש אל הֵהָיָה חומת אש' (ה, 1–2); 'ונשפרו כל הדריו' (ו, 6); 'מקדשה סולה / ויהי מעי מפלה' (ז, 8), ועוד כגון אלה. ביאור לטורים המצוטטים ראה בסמוך לשירים המודפסים, וכן להלן.

54 כך גם אצל רב נתן: 'נמכרתי לעבדים ואין קונה' (ה, 19); 'בנמאה פוס לענות' (ז, 26); 'שן אויבי חרקו / ובפני רקו' (ז, 34); 'אכלוני אכזרים' (ח, 3), ועוד.

55 כך למשל אומר הפייטן בקינה ו: 'וישבו ארץ נשיאיו / ונצמתו אביריו // ונשחטו כל נביאיו / והושחתו גיבוריו' (7–8); כך גם בקינה ז: 'נסיכי זיו הודם חולל' (14); 'נמוגה לשריה / והגלות גביריה' (שם, 30).

56 כגון: 'ויפיל פוכבך ממרומך' (ה, 29); 'נקדר הוד מוראיו' (ו, 9); 'נפל נס אות מחניו' (שם, 13); 'עם הֵהָיָה סגולה / יצא בגולה' (ז, 3), ועוד כיוצא בזה.

57 'להשמיע לכל נתאב / תנחומי ריציון' (ו, 46); 'עוד אושיבך ב'אֵהלים כימי מועד' (ט, 43).

58 שיטה זו נהוגה בהרבה פיוטים לתשעה באב, ואלעזר בירבי קיליר הפליא לעשות בה. ראה: פליישר (לעיל, הערה 17), עמ' 205.

59 ראה טורים 19–25 ובביאור שם.

60 "ד אייזנשטיין, אוצר מדרשים, ניריורק תרע"ה, עמ' 440. מדרש 'אלה אזכרה' חובר בתקופה מאוחרת יחסית והוא מבוסס על מקורות בתלמודים ובמדרשים הקדומים (ולגר [לעיל, הערה 11], עמ' 133). גם פיוטי סליחות מסוג 'חטאנו' מספרים לעתים בעשרת הרוגי המלכות. ראה: פליישר, (לעיל, הערה 17), עמ' 203.

61 'כי ימצא הביא / איש נגבב על חינם' (טור 29). על פי המדרש, קיסר רומי הרג את עשרת החכמים בעוון

הפייטן ומפייט בכאב את גורלם המר של שאר החכמים (הנזכרים לעתים בשמם ולעתים ברמז), ומסיים כאמור לעיל בדברי נחמה קצרים.

בקינה ט, המתנה אף היא את צרות האומה בגלותה, נזכרים במחרוזת החמישית ארבעה ממשמרות הכהונה. הקינה שרדה בידינו, כאמור, כשהיא לקויה, בעיקר בסוף הצלעיות השניות, ואין אפשרות לדעת אם הפייטן הזכיר בה משמרות נוספים. מכל מקום, העלאת זכרן של משמרות הכהונה בפיוטו של רב נתן, שפעל במאה השתים עשרה, מעידה על זיקתו לארץ ישראל ולפיוט הארץ ישראלי.⁶² אין ספק שרב נתן כאב את החורבן ואת תוצאותיו, והוא ביטא זאת באופן מרשים בקינות שכתב.

ראינו שהתוכן של הסליחות ושל הקינות שכתב רב נתן נגזר מייעודן. המוטיבים הנדונים בהן תואמים את המסגרות התמטיות המסורתיות. אמנם, כפי שראינו, רב נתן הושפע מן הצורות הספרדיות, אך עולמו הפנימי נותר מחוץ להשפעה זו. פיוטיו לאומיים בעיקרם, ואין בהם מן החידושים השכיחים בסליחות אישיות-ליריות שנכתבו בספרד, הנותנות פתחון פה לעולם הנפש של היחיד.⁶³

ה

בחינת מלאכת השקילה כפי שהיא באה לידי ביטוי בשירי רב נתן מבליטה, כפי שכבר ציינו, את השימוש במשקל ההברתי-הדקדוקי בכל השירים הכתובים בתבנית המעין אזורית (א-ג, ה-ט). לעניין איכות השקילה, ניכר שרב נתן שאף לשקול את שיריו במדויק, אך מלאכה זו צלחה בידו באופן מלא רק בשיר ב. בשאר השירים זיהינו חריגות קלות (בין שתיים לחמש חריגות בשיר), אם כי אולי ניתן לתלות זאת בטעויות המעתיקים או במצב הפיסי הלקוי של מקצת כתבי היד ששירים אלה מועתקים בהם.⁶⁴ שיר האזור של רב

מכירת יוסף, וסמך כביכול את גזר דינו האכזרי על הנאמר בשמות כא, טז: 'וגֹבֵב אִישׁ וּמְכָרוּ וּנְמָצָא בִידוֹ מוֹת יוֹמָת'.

62 הפייטנים הקדומים ייסדו פיוטים לתשעה באב ולסתם ימות חג ושבת על שמות משמרות הכהונה. סיכום של כל הספרות בעניין המשמרות ראה במאמרי, 'פיוטים לתשעה באב מאת ר' יוסף אבן אביתור', קבץ על יד, ז' [כז] (תשס"ג), עמ' 220, הערה 37.

63 למסקנה דומה הגיע פליישר בדיונו בשירי החול של רב נתן: 'הפואטיקה הספרדית שולטת בשיריו של רב נתן רק מן הצורות ולחוף' (פליישר, רב נתן [לעיל, הערה 2], עמ' 154).

64 מסקנותיו של פליישר לעניין כישרונו של רב נתן בשקילת שיריו מרחיקות לכת יותר. הוא טען, הן על סמך השירים שפרסם הוא עצמו הן על סמך אלה שפרסם שירמן, שרב נתן היה 'נטול חוש קצב לחלוטין', כלשונו. ראה על כך בהרחבה: פליישר, שם, עמ' 150-151, 154.

נתן (ד) שקול במשקל הכמותי. הטור הראשון אמנם משובש, אבל מעט הטורים הנוספים, ששרדו שלמים יחסית, שקולים במדויק. ברור אפוא שרב נתן השתמש בשיריו, זו לצד זו, בשתי שיטות השקילה שהיו נהוגות בשירה העברית בספרד – הכמותית וההברתית.

מערכות החרזיה של רב נתן עשירות בעיקר בסטרופות המקיפות, שאת חיבתו של רב נתן אליהן כבר ציינו. כל הטורים בשיריו כפולים וכוללים גם חרוז פנימי, שונה מן החרוז הבא בסופי הטורים, חוץ מאשר בפיוט ה. הפקה של חרוזים כפולים כאלה בין חמש לשבע פעמים בכל מחרוזת אינה קלה. תבנית חריזה מעין זו יוצרת עושר צלילי, בעיקר בשירים שטוריהם קצרים (כמו שיר ב). נראה שאם מלאכת השקילה הכבידה על רב נתן הרי שמלאכת החרזיה צלחה בידו בקלות.⁶⁵

שיטת החרזיה העולה משיריו של רב נתן היא זו המכונה 'החרוז הסיומי הפשוט', והיא דורשת כידוע זהות בין איברי החרוז בהברתם האחרונה בלבד.⁶⁶ לעתים מצאנו בשיריו גם חרוזים עשירים יותר והם באים רק בכמה מטורי הסטרופה (או הצלעיות) ולעולם לא ככולם.⁶⁷ פליישר הבליט את שכיחות הפקתם של החרוזים מאמצעי המילים בשירי החול של רב נתן,⁶⁸ וגם כאן מצאנו מספר דוגמאות כאלה.⁶⁹ אף את חריזת התנועה e^-a ציין פליישר,⁷⁰ אם כי כאן מצאנו לה דוגמה אחת בלבד: הָרָב / וְשָׁרְב / לְהַצְרֵב / רָב (י, 9-12). גם אצל אהרן אלעמאני מצאנו תופעה זו, ומקורה כנראה בהשפעה של הגיית העברית בפי בני בבל.⁷¹ חריזת בג"ד כפ"ת דגושות ברפות קיימת בכל תקופות הפייטנות וכאן מצאנו אותה בשני מקומות.⁷²

לשונו הספרותית של רב נתן כוללת כמובן כינויים,⁷³ וכמו אצל הספרדים, משמעותם בהירה ושקופה בדרך כלל. רוב הכינויים מבוססים על מקראות וקצתם מוכרים ושגרתיים

65 ראה: שם, עמ' 151.

66 ראה: ב' הרושובסקי, 'השיטות הראשיות של החרוז העברי מן הפיוט עד ימינו', הספרות, ב (תשל"א), עמ' 732.

67 ראה למשל את החרוזים בוראי // ראי // יראי (ג, 6-8); נביאיו // מובאיו (ו, 5-6); מוראיו // רואיו (שם, 9-10), ועוד במקומות בודדים.

68 פליישר, רב נתן (לעיל, הערה 2), עמ' 152.

69 כך למשל: 'צור אתה מ/בטן' (ב, 8); 'חטאי תאמר וער/פל חטא הַחֶפְיָאֲנִי' (ג, 25), ועוד.

70 פליישר, שם.

71 ראה: כהן, אלעמאני (לעיל, הערה 1), עמ' 78.

72 בשירים: א, 6-9; ב, 11-14. ראה גם בשירים שפרסם פליישר, רב נתן (לעיל, הערה 2), עמ' 162, טורים

7-11; עמ' 165, טורים 68-72; עמ' 178, טורים 57-63.

73 הכינוי הוא אמצעי פייטני שהיה נפוץ בכל הדורות. על מהותו של אמצעי זה ועל דרכי יצירתו, ראה: פליישר (לעיל, הערה 17), עמ' 104-107.

עד שנעשו מעין שמות נרדפים למושגים שהם מכנים.⁷⁴ רב נתן שוזר בפיטיו גם כינויים פחות נפוצים: 'נות בית' (ז, 6), 'נבהלה' (ז, 36), 'השכולה' (ז, 55) – לכנסת ישראל; 'אנון' (ב, 2), 'נופל ברשת' (ב, 17), 'נעוה לב' (ג, 21) – לחוטה; 'עיר ההוללה' (ז, 4) – לירושלים, ועוד. גם כינויים אלה משמעותם ברורה בדרך כלל על פי ההקשר השירי. אין ספק שרב נתן משתמש בכינויים רק כדי לגוון את דרך השימוש במושגים השגורים.

משוררי ספרד העשירו את שיריהם בעזרת הלשון הציריית תוך שימוש נרחב בדימויים ובמטפורות.⁷⁵ הרקמה הציריית בשירי הקודש שלהם אינה צפופה ואינה מקשה על הפענוח.⁷⁶ רב נתן ממעט להשתמש בדימויים,⁷⁷ ונזקק בעיקר למטפורות ולסמיכויות מטפוריות.⁷⁸ רוב המטפורות המשמשות אותו ידועות ומוכרות מן המקרא, אך הוא מעשיר אותן ומשתמש בהן בווריאציות מגוונות. נציין למשל את המטפורות שהאור מסמל בהן את ימיו הטובים והזהרים של עם ישראל, ושקיעתו מסמלת את ירידתו מגדולתו, כלומר את החורבן: 'ויפיל כוכבך ממרומך' (ה, 29); או 'עלי נירו כי כבה' (ט, 37). אף מצינו שתייה מטפורית מכוס הייסורים: 'בגמאה כוס לענות' (ז, 26), וכן השלכה מטפורית של החטאים והעוונות: 'הושלך הכל ונמחה' (א, 3), 'השלכתי במצולות / ימים כל חטאתם' (א, 26), ועוד כיוצא באלה.

הלשון הציריית בסליחה א מרשימה במיוחד. במהלך 'ספרדי' טיפוסי מציב הפייטן רצף של שש סמיכויות מטפוריות:

74 כגון: צור (ה, 3; ו, 10, 20, 22, 45), שוכן מעוני (ב, 8), תמים (ב, 11), צור קדושי (ג, 3) – להקב"ה; עם ה' (א, 1), נאמני (א, 13), בני (ה, 11), עם נאמני (ו, 2) – לישראל; מוני (ה, 6), צר (ה, 7; ו, 39), ערילים (ט, 16), טמיאים (שם, 17) – לאויב; ועוד כינויים שגורים, כגון: למקדש, לירושלים ולכנסת ישראל.

75 על מות האמצעים הללו בשירת החול בספרד, ראה: ד' ילין, תורת השירה הספרדית, ירושלים תשל"א, עמ' 216–244; ד' פגיס, חידוש ומסורת בשירת החול העברית: ספרד ואיטליה, ירושלים 1976, עמ' 78–102; הנ"ל, שירת החול ותורת השיר למשה אבן עזרא ובני דורו, ירושלים תש"ל, עמ' 35–100; ש' אליצור, שירת החול העברית בספרד המוסלמית, ג' תל-אביב תשס"ד, עמ' 251–256. על הלשון הציריית בשירת הקודש בספרד ראה: פליישר (לעיל, הערה 17), עמ' 419–420; חזן (לעיל, הערה 9), עמ' 198–247.

76 בניגוד לשירת החול הקלסית, המאופיינת בצירייות עשירה ודחוסה המקשה לעתים קרובות על הבנת הטקסט. ראה: פליישר, שם, עמ' 419.

77 רב נתן נזקק לדימויים במקומות בודדים, ורובם באים מכוח השימוש שהוא עושה בפסוקי מקרא, כגון: 'כאיל תערוג' (ג, 1); 'כראי הם חזקים' (ד, 4); 'כנד כונס' (י, 41). דימוי נוסף כולל בתוכו סמיכות מטפורית והוא יידון בפנים: 'וכמו שחר עלה / שחר סליחה יעלה' (א, 31).

78 בסמיכויות אלה הנסמך הוא מטפורי והסומך מבטא את הפשט. משוררי ספרד ניצלו את המבנה הזה כדי להקל על הבנת הטקסט. על הסמיכות המטפורית, מהותה ועקרונותיה, ראה: אליצור (לעיל, הערה 75), עמ' 276–298.

בְּשָׂרוֹ עָמִי לְהַעֲלוֹת / גֵּר סְלִיחָה בְּמוֹשְׁבוֹתֵם

25 מִי כִפְרָה לְדָלוֹת / מִמְעֵינִי יְשׁוּעָתֵם

.....

30 שָׁחַר גְּלוֹת כְּלָה / וַחֲלַם אָנוּשׁ חוֹלָה

וְשָׁחַר מַלְכוּת נִגְלָה / וַכְּבוֹד יְיָ מֵלֵא

וַיְכַמוּ שָׁחַר עָלָה / שָׁחַר סְלִיחָה יַעֲלָה

וַיִּשֶׂם לְשֵׁם לְתַהֲלָה / עִם יְיָ אֱלֹהֵי

יֵצֵא עֵתָה בְּשִׂמְחָה / יוֹבֵל בְּשָׁלוֹם מְהֵרָה

בטורים אלה מבשר הפייטן לישראל בלשון מטפורית את בשורת הסליחה והגאולה: בטור הראשון המצוטט עשה הפייטן שימוש באור כמוביל. בני ישראל מתבקשים להדליק בבתיהם נר, אך במקרה הזה אין פעולת ההדלקה מפיצה אור אלא מבשרת את בשורת הסליחה. בטור הבא נקראים ישראל לדלות מן המעיינות המטפוריים ('ממעני ישועתם') 'מי כפרה' ולא מי שתייה. במחרוזת האחרונה הפיק הפייטן את הסמיכויות המטפוריות מן המשמעויות השונות ואף המנוגדות של המילה 'שחר'. בסמיכות הראשונה – 'שחר גלות' – הבליט הפייטן במילה 'שחר' את שחור הלילה שלפני הזריחה, והוא מסמל כאן את קדרותה של הגלות שבאה לסיימה ('כלה'). כנגד החשכה הוא העמיד את הסמיכות 'שחר מלכות', שבה הוא כיוון לאור העולה ומפציע מתוך דמדומי הבוקר דווקא, כסמל לכינונה מחדש של מלכות ישראל. לסיכום המהלך המטפורי שילב הפייטן דימוי המקפל בתוכו את הסמיכות המטפורית האחרונה ('שחר סליחה'), וכביכול ביקש לומר שגאולתו של ישראל ודאית כמו השחר העולה.⁷⁹ הסליחה הנאמרת עם עלות השחר יוצרת אפוא זיקה עזה בין חשכת הלילה, הנמוגה אט אט מפני אור השחר המפציע, לבין תקוות הגאולה והנחמה. שימוש זה בסמיכויות מטפוריות הוא מסימני ההיכר של האסכולה הספרדית.⁸⁰ במקומות בודדים משלב רב נתן בשירים שלפנינו צימודים – משחק מילים שמשוררי

79 כך גם משתמש הפייטן בסמיכויות המטפוריות: 'ערפל חטא' (ג, 25); 'שערי תשובה' (שם, 41). לאופן שילובם בטור השירי ראה בביאור השירים.

80 ראה: ח' שירמן, תולדות השירה העברית בספרד המוסלמית, ערך, השלים וליווה בהערות ע' פליישר, א, ירושלים תשנ"ו, עמ' 409, הערה 165.

ספרד חיבבו בהשפעת השירה הערבית.⁸¹ רב נתן גם גולש לעתים מטור לטור,⁸² תופעה המוכרת לנו משולי היצירה בספרד וגם מפיוטי ר' אהרן אלעמאני.⁸³ לשון שיריו של רב נתן מקראית, כמקובל גם בספרד.⁸⁴ עם זאת, בפינה אחת ניכר שימוש לשוני מזרחי, שיסודו באסכולה הסעדיינית: רב נתן מרבה להשתמש בצורה 'הֶהָיָה', במשמעות: אשר היה.⁸⁵ לשון פיוטיו של רב נתן רוויה, כמקובל, שיבוצים של פסוקי מקרא. לצדם הוא משלב במקומות בודדים גם מדרשים,⁸⁶ בעקבות המסורת המזרחית הקדומה. בעיקרי מהלכיו השיריים ובלשונו מושפע אפוא רב נתן משירת ספרד, אך שירתו אינה נעדרת זיקה למסורת הפייטנית המקומית.

ו

הקשר העז ביותר למסורת המזרחית מתבטא בעובדה שבצד סליחות וקניות כוללת מורשתו השירית של רב נתן, כאמור, גם קטע ארוך מקרובת י"ח למילה (י).⁸⁷ הופעתה של קומפוזיציה פייטנית מן הסוג הזה בתקופה המאוחרת שאנו עומדים בה חריגה וראויה לציון. הקרובה מועתקת בהעתקות חלקיות ולקויות בשלושה כתיבי יד שונים מן הגניזה, ובשירידיה שבכ"י קמברידג', T-S NS 139.34, מופיעה החתימה 'נתן בן שמואל [ח]בר חזק ואמץ'. החתימה עולה מחטיבות הסיום של הקרובה,⁸⁸ לאחר השלמתו של אקרוסטיכון אלפביתי המופק מן הטור הראשון והשלישי של כל חטיבה וחטיבה. לפנינו עומדת הקרובה

81 על הצימודים וסוגיהם השונים ראה: ילין (לעיל, הערה 75), עמ' 216–244. הדגמה רחבה של השימוש בצימודים השונים ראה: אליצור (לעיל, הערה 75), עמ' 125–141. דוגמה לצימודים הבודדים שמשלב רב נתן בשיריו ראה: ב, 20–21 (המילה 'תעל'); ה, 22–23 (המילה 'תענה') – שניהם צימודים שלמים. גם בשיריו של אהרן אלעמאני משולבים צימודים; ראה: כהן, אלעמאני (לעיל, הערה 1), עמ' 97–100.

82 ראה למשל: ג, 1–2; ו, 5–6.

83 ראה: כהן, שם, עמ' 101.

84 משוררי ספרד שאפו לבסס את שירתם רק על לשון המקרא. ראה: פליישר (לעיל, הערה 17), עמ' 324–326. ראה: 'מקדש אל ההיה חומת אש' (ה, 1); 'על הוד היכל ההיה' (ח, 1). וכן בשירים שפרסם שירמן (לעיל, הערה 6): 'הֶהָיָה בארמונות שפר', עמ' רצב, טור ד; 'לְעֵצִים הָהָיָה הֶהָיָה וְעֵצִים תִּאֲלָתָה', עמ' רצג, סימן ד, טור 1. צורה אופיינית זו מוסיפה משנה תוקף לבעלותו של רב נתן על הקינה שפרסם ולנר (ו), שכן מצאנו אותה משולבת בטור 45: 'צור יהפוך יגוני אב / הֶהָיָה כיליון'.

86 רמזים למדרש משולבים בסליחה ג, ראה טורים 22–23 והביאור להם. אף כך בקינה ו, שבה מפיית הפייטן את סיפור עשרת הרוגי מלכות (לעיל, סעיף ד).

87 קרובות ה"ח עשויות שמונה עשרה חטיבות המכוונות ל"ח הברכות של עמידת החול, ותבניתן הפשוטה יחסית עוצבה בתקופת הפיוט הקלסית. על הסוג ומאפייניו ראה בהרחבה: פליישר (לעיל, הערה 17), עמ' 199–202.

88 אותיות 'נתן' מצטרפות מראשי החטיבות, ואילו המשך החתימה, 'בן שמואל החבר חזק ואמץ', מופק

מחטיבתה הרביעית (הפותחת באות ז) ועד סופה. כל חטיבה מעמידה סטרופה מרובעת אחת. בראש כל טור שלישי העמיד הפייטן את מילות הקבע 'במילת הברית', והן מציינות (בסמיכות הפוכה) את המאורע שלכבודו נכתבה הקרובה.⁸⁹

לאחר ציון מילות הקבע מזכיר הפייטן את שכרם של ישראל על קיום מצוות המילה. כמו כן, על פי המסורת של הסוג הפייטני הזה, רומז הפייטן בסוף כל חטיבה לברכה הבאה אחריה בלשון 'מעין הברכה', תוך בחירת סיומות מקראיות הרומזות בלשון למטבעות החתימה. הופעת הסיומות המקראיות בפיוט זה, כמו גם ברוב הסליחות והקינות, היא פרי מורשת הפייטנות המזרחית המאוחרת.⁹⁰ לשון הקרובה קולחת ובהירה בדרך כלל, ואין היא לוקה בשום אופן ברדידות. סגנונה, כמו סגנון הסליחות והקינות, נקי וגבוה משהו, כיאה למאורע החגיגי. חגיגות זו, יחד עם קישוטי התבנית שבהם עיטר רב נתן את קרובתו, מציגים אותה לפנינו וחוט של חן משוך עליה.

ז

הכותרות העומדות בראשי השירים שבכתבי היד כוללות לעתים גם מידע על אופן ביצוע השירים מבחינה מוסיקלית.⁹¹ המעתיקים ציינו בכותרות האלה את המונח 'לחן' (או בקיצור – ל') ולצדו מילות פתיחה של שירים שונים שבמנגינתם יש לשיר את הפיוט המועתק. נעימתם של שירי המופת הללו אמורה להיות ידועה ומפורסמת. גם בראש חמישה שירים של רב נתן הנדפסים לפנינו (ב, ג, ו, ז, ח) באה הנחיה כזאת. בראש שני שירים (ב, ג) נרמזים הלחנים של שירים מוכרים ונפוצים, פרי עטם של משוררים ידועים מספרד. הראשון מסומן בראש שיר ב על ידי המילה הבודדת 'היכל', והיא מכוונת מן הסתם לשירו הידוע של ר' יהודה הלוי 'היכל ה' ומקדש הדומו'.⁹² גם שיר המופת וגם

ממילים שלמות הפותחות את החטיבות האחרונות של הקרובה (להוציא אותיות 'הח' שבראש הכינוי 'החבר', המופקות מחלק של המילה הראשונה בסטרופה ואלהן מצטרפת המילה השנייה 'בר' בשלמותה).
 89 ממאגר המפעל לחקר השירה והפיוט על שם עזרא פליישר עלו קטעים מקרובת י"ח נוספת למילה, ואף היא מעמידה בראש הטור השלישי שלה את מילות הקבע האלה. היא פותחת במילים 'למרבה המשרה איווית חזות', ומראשי חטיבותיה מצטרף פסוק המסגרת מישיהו ט, ו. שלוש חטיבותיה הראשונות שמורות בכ"י קמברידג', T-S NS 276.35. ייתכן שהיא נכתבה לכבוד מילת ילד ממשפחת ראשי הגולה, המתייחסת לבית דויד.

90 רדיפה זו אחר הסיומות המקראיות מאפיינת גם את יצירתו של אהרן אלעמאני, שפעל כאמור במקומו ובזמנו של רב נתן. ראה: כהן, אלעמאני (לעיל, הערה 1), עמ' 69–74.

91 לעתים מדווחות הכותרות, כידוע, על מחברי השירים או על סוגיהם.

92 השיר נדפס בידי ח' ברודי, דיואן יהודה בן שמואל הלוי, ג, ברלין תרנ"ד–תר"ץ, עמ' 171.

שיר ב של רב נתן עשויים בתבנית המעין אזורית ומשקלם זהה (שמונה הברות לטור). בראש שיר ג מצוין השיר של יצחק אבן גיאת 'יום צדו צעדי' (בשינוי נוסח: 'יום צעדו צעדי'),⁹³ וגם כאן השיר של רב נתן עשוי בתבניתו ובמשקלו של שיר הלחן (שש הברות לכל צלע). זהות מחבריהם של שלושת הלחנים הנוספים אינה ידועה, אך אחד מהם נפוץ מאוד בגניזה: הלחן המסומן בראש פיוט ז הוא 'איך נוי', והוא מכוון כנראה לקינה לתשעה באב 'איך נוי שודד ודודי עף ונדד', שמופיע בגניזה בעשרים כתבי יד שונים (בעשרה מהם באות העתקות של הטקסט עצמו ובעשרת האחרים הוא צוין כלחן מוכר). תבנית שירו של רב נתן מיוחדת והיא זהה בדיוק לתבניתו ולמשקלו של שיר המופת.⁹⁴ שני הלחנים הנוספים, שזהות מחברם אינה ידועה, באים בראשם של פיוטים ו, ח. הראשון, 'שאון קמיד' (ו), מכוון כנראה לפיוט 'שאון קמיד יעלה לכסא מושבך'. הפיוט נמצא בגניזה כמה וכמה פעמים,⁹⁵ ולמרות קושי מסוים בבירור התבנית, נראה שתבניתו העקרונית זהה לתבנית שירו של רב נתן. הלחן האחרון, 'אבלי גדול', עומד בראשו של פיוט ח. שיר הנפתח כך אמנם עלה מן הגניזה, אך הוא נרשם רק במקור אחד (כ"י קמברידג', TS NS 227.278) המחזיק את פתיחתו בלבד: 'אבלי גדול מכל אבל'. אין אפוא דרך לעמוד על תבניתו, ולכן אין ביכולתנו לבדוק את מידת התאמתם של שני השירים מבחינה תבניתית ופרוזודית. על פי הדוגמאות שראינו, דומה אפוא ששירי המופת המשמשים כלחנים זהים בדרך כלל בתבניתם ובמשקלם לשירים שהם מסומנים בראשיהם, וברובם ניכר בבירור הקשר המוסיקלי בין השיר ללחנו. העובדה ששניים משירי המופת שלפנינו נכתבו בידי שני משוררים ספרדים, שאחד מהם, יהודה הלוי, הוא אף בן דורו של רב נתן, מלמדת גם על תפוצתם המהירה של השירים הספרדיים במזרח וגם על כך שרב נתן שאף לחקות את הדגמים הספרדיים ואף הצליח ליצור כדוגמתם.

ח

משיריו של רב נתן לא הגיעו לידינו שירים רבים, אבל מאיכות יצירותיו שכבר פורסמו בידי שירמן ובידי פליישר ומאלה המתפרסמות כאן מוכח שהוא היה משורר מוכשר. ההשפעה הספרדית ניכרת בתבניות השירים, בשקילתם, במהלכיהם הספרותיים ובלשונם. אין ספק שרב נתן הכיר יפה את הפואטיקה הספרדית ואף הפנים את עיקריה, אך כפי

93 השיר נדפס בידי ' דוד, שירי יצחק אבן גיאת 1038–1089, ירושלים תשמ"ח, עמ' 20.

94 תיאור מפורט של התבנית המיוחדת ששני הפיוטים עשויים בה, ראה לעיל, סעיף ג.

95 הוא נמצא שלם בכ"י קמברידג', T-S NS 127.35.

שראינו, מלאכת השקילה הכבידה עליו והמאמצים לדייק בה לא תמיד צלחו בידו באופן מלא. אף ראינו שנושאי שירתו נותרו מחוץ להשפעה הספרדית והם נעים בעיקר במסגרות התמטיות המסורתיות. עם זאת, חשוב לציין את התכנים הנועזים, הבלתי שגרתיים, העולים מן ההספדים שכתב, שיש בהם כלשונו של פליישר 'עוצמה מרגשת, אמיתית'.⁹⁶ עוצמה זו ראינו במידה מסוימת גם בקינות לתשעה באב המתפרסמות כאן. לצד הפיוטים והשירים הללו, שנכתבו כאמור כל אחד ואחד בפני עצמו, עומדת קרובת ה"ח למילה, המתפרסמת כאן, כנציגה מובהקת ומכובדת של המסורת הפייטנית המזרחית הקדומה. היא מעידה, הן מצד סוגה הן מצד מהלכיה, על נאמנותו של רב נתן גם למורשתו המקומית.⁹⁷ שירת ספרד כבשה אפוא את שירת מצרים בתקופה זו רק בקליפתה החיצונית ותוכה נותר נטוע במסורת הפייטנית המזרחית רבת השנים.

96 פליישר, רב נתן (לעיל, הערה 2), עמ' 154.

97 המסקנות העקרוניות העולות מבחינת שיריו של רב נתן לעניין ההשפעה הספרדית על שירת מצרים תואמות את המסקנות שעלו ממחקר שיריו של ר' אהרן אלעמאני (כהן, אלעמאני [לעיל, הערה 1], עמ' 145-149). בנקודות מסוימות נראה שרב נתן נאמן למסורת המזרחית אף יותר מאהרן אלעמאני.

סליחות

א

לנתן בר שמואל החבר נזר החברים ז"ל

עם יי הושלחה / לכם יום זה בשורה
 כל חטאה נאלחה / וכל מעוה נצרה
 הושלף הכל ונמחה / וזרחה לכם אורה
 ומלאך יי בשמחה / יען אתכם קרא
 תבשרו בסליחה / ומחילה וכפרה

5

השמיעכם מערבות / עם לטובה תותרו
 מרשפי להבות / ביום חשבון תיסתרו
 וכתר עמך נדבות / בו היום תוכתרו

מקורות:

פטרסבורג, RNL Antonin 1111.2, 35-1, נוסח היסוד, ט; קמברידג', T-S NS 107.67 (1-35, א); קמברידג', T-S NS 137.45 (1-35, ב); פריס, אוסף מוצרי VIII.68 (1-14, ג); פריס, אוסף מוצרי II.257 (1-25, ד); לקוי במקצת, ד); קמברידג', T-S NS 207.27 (1-7, ה); קמברידג', T-S NS 315.149 (22-29, ו); קמברידג', T-S NS 207.1 (30-35, ז). רק הסטרופה האחרונה נדפסה בידי שירמן (לעיל, בגוף המאמר, הערה 6), עמ' רצא. משקל: שש הברות לצלע.

שינויי נוסח:

1 הושלחה] השלחה ב הומנחה א ד / יום זה] כזה א ד 2 חטאה] חטאת ב / מעוה] נעוה א 3 הושלך... אורה] אחריו טור נוסף: יום כיפור והצלחה / ימים תכלית עשרה א יום כיפור והצלחה / תכלית ימים עשרה ד 4 קרא] ויקרא ג יקרא ד 5 ומחילה] ומחילחה ב 6 השמיעכם ... תותרו] לפניו מועתק בטעות: שמחו נא איתני ב / השמיעכם] השמיעם א / תותרו] תיותר[ו] ד 7 תיסתרו] תסתרו א תסתרו ב תסתרו ג 8 עמך] מתוקן לעז' ג / תוכתרו] תכתרו ב

ביאור:

1 עם יי: כינוי פנייה לעם ישראל. יום זה: יום הדין, יום כיפור. בשורה: בשורת המחילה והכפרה (המפורטת בהמשך). 2 מעוה: נרדף ל'חטאה'. נצורה: כמו: נצירת, השמורה לרעתו של החוטא. 3 הושלך: נזרק, נמחה (השווה: מיכה ז, יט). הכל: כל החטאים והעוונות. זרחה... אורה: על פי מלאכי ג, כ. אין לדעת אם הטור שנוסף כאן במקורות א, ד מקורי. יתכן שהוא נועד להתאים את הסליחה לאמירה ביום הכיפורים. 4 יען: כי. אתכם: לכם. קרא: אמר, בשר (את הדברים המובאים בטור הבא). 6 השמיעכם: חזר ל'מלאך ה'. מערבות: מהשמים. עם... תותרו: על פי דברים כח, יא; ל, ט. מכאן ועד סוף הסטרופה המשך דברי הבשורה מפי מלאך ה'. 7 מרשפי להבות: מדינה של גיהינם. ביום חשבון: ביום הדין. תיסתרו: תינצלו. 8 עמך נדבות: לצירוף ראה תהלים קי, ג.

תִּזְכּוּ לְשָׁנִים רַבּוֹת / תִּיעַנּוּ וְתִיעַתְרוּ
 10 תִּבְלוּ יְמֵיכֶם בְּשִׂמְחָה / בְּשִׂשׁוֹן וְיָקָר וְאוֹרָה
 תְּבוֹשְׂרוּ [בְּסִלְיָה וּמְחִילָה וְכַפָּרָה]

שִׂמְחוּ נָא אֵיתָנִי / עֲוֹנֵכֶם הוֹסֵר עִלּוֹ
 וְהִשְׁכַּמְתֶּם נְאֻמֵּי / בְּנֵעִים הָאֵל וְחָבְלוּ
 תִּזְכּוּ לְשִׂמְחַת רַנְנִי / בְּהִיכַל כְּבוֹד כּוֹלוֹ
 15 לְחַזוֹת בְּנוֹעִם יי / וּלְבַקֵּר בְּהִיכְלוֹ
 בַּהֲנַחָה וּמְנוּחָה / בְּחִיק אוֹלָם וְעִזְרָה
 תְּבוֹשְׂרוּ [בְּסִלְיָה וּמְחִילָה וְכַפָּרָה]

עֲמִי אֲנִי וּבְכִי / הִסֵּר מַחָה דְּמַעֲיָד
 כִּי מְשִׁיחִי וְנִסְיָכִי / אֲשַׁלַּח לְהוֹשִׁיעַד
 20 יְבַשְׂרֵד מִלְּאֲכִי / לְחִזֵּק אֲזָרוּעֵיד
 אֲנִכִי אֲנִכִי / הוּא מוֹחָה פְּשַׁעֲיָד
 וְעִוְנָד כִּי נִמְחָה / וְחִטָּאָד לֹא אֲזַכּוֹרָה
 תְּבוֹשְׂרוּ [בְּסִלְיָה וּמְחִילָה וְכַפָּרָה]

בְּשָׂרוֹ עֲמִי לְהַעֲלוֹת / נֵר סִלְיָה בְּמוֹשְׁבוֹתֶם

9 תזכו... ותיעתרו] חסר ג / רבות... ותיעתרו] רבת תענו ותיעתרו ב 10 ימיכם] ימים ג 12 איתני] אתני ב 13 והשכמתם] ועדתכם א / וחבלו] חבלו א 14 רנני] רנני ב 15 בהיכלו] בהכלו ב ד כ' מתוקנת ב 18 מחה] ומחה ב 19 ונסיכי] ונסיכי ב / להושיעך] להושיעך ב 20 אזרועך] אזרועך ב ד 21 אנכי... פשעיך] מועתק בשוליים נ 22 אזכורה] אזכרה ב

9 תיענו ותיעתרו: לשון תוספת לקדיש שאחרי הסליחות הנהוגה בעדות המזרח עד היום. 10 בשמחה... ואורה: על פי אסתר ח, טז. 12 שמחו נא איתני: פנייה לישראל, בני האבות המכונים 'איתנים'. עונכם הוסר עולו: ראה ישעיהו ו, ז; יד, כה. 13 נאמני: כינוי לישראל. בנעים האל וחבלו: על פי תהלים טז, ו. 14 בהיכל כבוד כולו: בבית המקדש, על פי תהלים כט, ט. 15 לחזות... בהיכלו: תהלים כז, ד, והטור יורד אל המשכן. 16 בחיק אולם ועזרה: ראה יחזקאל מג, יד. אולם ועזרה: כינויים לבית המקדש. 18 אנן: אָבְל. מחה דמעיד: השווה ישעיהו כה, ח. ו'דמעיד' בזכר לצורך החרוז. 19 ונסיכי: נרדף ל'משיחי' (מיכה ה, ד). 20 מלאכי: שליחי והכוונה כנראה לאלהינו הנביא (השווה מלאכי ג, א). לחזק אזרועיך: ראה ירמיהו לב, כא. 21 אנכי... פשעיך: ישעיהו מג, כה. 22 וחטאך לא אזכורה: השווה להמשך הפסוק בישיעיהו, שם. ולטור כולו השווה גם: ירמיהו לא, לג.

25 מי כִּפְרָה לְדָלוֹת / מִמַּעֲיָנֵי יְשׁוּעָתָם
 תָּם פְּשָׁעִים עַד לְכָלוֹת / נִמְחָקוּ עֲוֹנוֹתָם
 וְהִשְׁלַכְתִּי בְּמִצּוֹלוֹת / יָמִים כָּל חֲטָאתָם
 וּמִצְרָה לְרוּחָה / יֵצְאוּ בְּקוֹל זְמָרָה
 תִּבְוֹשְׁרוּ בְּסִלְיָחָה [וּמְחִילָה וְכִפְרָה]

30 שָׁחַר גְּלוֹת כְּלָה / וְחָלַם אָנוּשׁ חוֹלָה
 וְשָׁחַר מַלְכוּת נִגְלָה / וְכָבוֹד יִי מְלֵא
 וְכָמוֹ שָׁחַר עֵלָה / שָׁחַר סִלְיָחָה יַעֲלָה
 יוֹשֵׁם לְשֵׁם לְתַהֲלָה / עִם יִי אֱלֹהֵי
 יֵצֵא עֵתָה בְּשִׁמְחָה / יוֹבֵל בְּשָׁלוֹם מְהֵרָה
 [תִּבְוֹשְׁרוּ בְּסִלְיָחָה וּמְחִילָה וְכִפְרָה]

25 מי [מי א / ישועתם] סליחתם א ד סלותם ב 26 תם] תן א / פשעם] פשע א פשעים ב 28 בקול] ובקול א 32 סליחה] סליח א 33 לתהלה] ולתהלה ב 34 יצא... מהרה] אחריו טור נוסף: אל עיר ציון כי מציון תצא תורה א ב ז

25–26 בְּשׁוֹר... יְשׁוּעָתָם: פנייה למשיח ולאליהו (לעיל, טור 20) שיבשרו לישראל, בלשון מטפורית, את בשורת הסליחה והכפרה. להעלות נר סליחה: התמונה מבוססת על המקרא 'להעלות נר תמיד' (שמות כז, כ; ויקרא כד, ב). מי... ישועתם: השווה לישעיהו יב, ג. 26 עד לכלות: עד לגמר, לצירוף ראה: דברי הימים א' כח, כ; ב' כט, כח. נמחקו: הניקוד לצורך המשקל. 27 והשלכת... חטאתם: על פי מיכה ז, יט. 30 שחר גלות: כנראה: שְׁחֹר הגלות ('שחר') – שחור הלילה שלפני הזריחה). וחלם: והחלים, נרפא. אנוש חולה: חולה אנוש, ישראל המיוסרים בגלות. 31 ושחר מלכות נגלה: אור המלכות זרח, והכוונה להתגלות בעת הגאולה או לחזרת מלכותם של ישראל. וכבוד יי מלא: שמות מ, לד, לה ועוד; וראה גם ישעיהו מ, ה. 32 וכמו שחר עלה: ללשון ראה בראשית יט, טו. שחר סליחה: סמיכות מטפורית שפירושה: זמן הגאולה. יעלה: יזרח. 33 יושם לשם לתהלה: על פי צפניה ג, יט, כ ועוד. עם יי אלה: עם ישראל, ויורד לטור הבא (חסרה הברה למשקל). 34 יצא... מהרה: השווה לישעיהו נה, יב. במקורות א, ב נוסף כאן טור שלשוננו: 'אֵל עִיר צִיּוֹן כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה'. הטור עודף על היקף הסטרופות וכנראה אינו אותנטי.

ב

לואלדי נתן החבר ז"ל ל<חן> היכל

יה לב אָנון / אֲשֶׁר חִקְרְתָּ
 בְּשִׁפְכוֹ חֲנוּן / יְבוֹשֶׁר עֲתָה
 לְהַעֲטוֹת רִינוּן / וְטוֹב צִפְנָתָה
 כִּי אֵל חֲנוּן / וְרַחוּם אֶתָּה
 נִפְלוּ פָּנָי / מֵרֹב אֲשָׁמִי 5
 וּמְאִישׁוֹנִי / נוֹדַד נֹמִי
 אָנָּא יְיָ / כִּפֵּר עֲלוּמִי
 שׁוֹכֵן מְעוֹנִי / צוֹר אֶתָּה מִ־
 בְּטָן אָמִי / אֵלֵי אֶתָּה
 כִּי אֵל חֲנוּן [וְרַחוּם אֶתָּה] 10
 תָּמִים עֲבֹרוֹת / אַפָּךְ הִפָּץ
 וְצִוָּה לְזָרוֹת / פִּשַׁע קוֹפֵץ
 וְעָב טַל אוֹרוֹת / עוֹוֹן יִפָּץ

מקורות: קמברידג', T-S K 8.4 (1-16, נוסח יסוד, נ); קמברידג', T-S NS 207.27 (1-23, לקוי, נוסח יסוד לטורים
 17-23, א); קמברידג', T-S NS 273.55 (1-13, לקוי במקצת, ב).
 סימן: נתן. משקל: ארבע הברות לצלע.

שינויי נוסח:

2 חנון] חינון ב 3 רינון] רנון א / צפנתה] צפנת א 6 ומאישוני] ומיאישוני א 8 צור] צורי א ב / אתה
 חסר א את ב

ביאור:

לחן: היכל: מכוון כנראה לפיוט 'היכל ה' ומקדש הדומ' ליהודה הלוי (ברודי [לעיל, בגוף המאמר, הערה 92], ג,
 עמ' 171). 1 יה: פנייה לה'. **לב... חקרת:** 'אנון' הוא החוטא המתאבל ומתחרט על חטאיו; והשווה ירמיהו ז,
 י. 2 **יבושר:** בבשורה המפורטת בטור הרביעי. 3 **וטוב צפנתה:** על פי תהלים לא, כ. 4 **כי... אתה:** נחמיה
 ט, לא. 5 **נפלו פני:** לצירוף ראה בראשית ד, ו, ז. **אשמי:** חטאי. 6 **ומאישוני נודד נומי:** השווה לבראשית
 לא, מ. 7 **כפר עלומי:** סלח לי על חטאי נעורי. 8-9 **שוכן מעוני:** פנייה לה'. **מבטן... אתה:** תהלים כב, יא.
 11 **תמים:** כינוי פנייה לה'. **עברות אפך הפץ:** הסר את כעסך, במשמעות הפוכה מאיוב מ, יא. 12 **לזרות:** לפזר
 לרוח, למחוק. ולכל הטור השווה ל'וכל עולה קפצה פיה' (תהלים קז, מב). 13 **ועב טל:** ראה ישעיהו יח, ד.
טל אורות: ישעיהו כו, יט. **יפץ:** יזרה, יבטל.

וְרָשַׁע עֲרוֹת / צֹאֵר מִפְּצָפֶץ
 15 לֹא אֵל חֶפֶץ / רָשַׁע אֶתָּה
 כִּי אֵל חֲנוּן [וְרַחוּם אֶתָּה]

נוֹפֵל בְּרִשְׁתְּ / חֻטָּאָה פֶּעַל
 נָפַל אֲשֵׁית / בָּעוֹל בְּעַל
 לֵב אֵל תִּשֵּׂת / חֻטָּא וּמַעַל
 20 וְחִישׁ לְשִׁלְשֵׁת / רְפוּאוֹת תַּעַל
 וְצֹא מִרְשֵׁת / לְמַצּוֹא תַּעַל
 וְחִישׁ אִם בְּעַל / נִפְּשׁ אֶתָּה
 כִּי אֵל חֲנוּן [וְרַחוּם אֶתָּה]

14 ורשע... מפצפץ: לכולות, לנפץ ('מפצפץ') את הרשע עד היסוד, השווה: חבקוק ג, יג. 15 לא... אתה: תהלים ה, ה. 17 נופל ברשת חטאה: החוטא שנפל במלכודת החטא. חטאה פעל: ללשון השווה: איוב ז, כ; לה, ו. 18 נפל... בעל: מטפורה לחוטא, שהוא כמי שבוועל ברייה שאינה יכולה להביא חיים ('נפל אשת', על פי תהלים נח, ט), וכך החוטא פועל להבל ולריק. 19 לב... ומעל: אל תשים ('תשת') אל לבך את חטאין, כלומר הפסק לרצות בהם. וללשון 'אל תשת חטא' השווה במדבר יב, יא. 20 וחיש... תעל: ובזכות חזרתך בתשובה תזכה במהרה ('חיש') לעלות ('תעל') למדרגה של כפרה ורפואה מושלמת; ולשון 'שלוש רפואות' לא נתבררה, אך השווה לשלושה שמות שנתכנתה בהם הרפואה בירמיהו ל, יג. 21 וצא מרשת: וצא ממלכודת החטאים. תעל: תעלה, רפואה, וכאן סליחה ומחילה. 22 וחיש: והזדרז לחזור בתשובה. אם... אתה: אם אתה מסוגל לכבוש את יצרך ולמשול בתאוותיך (משלי כג, ב).

ג

ל>חן< יום צעדו צעדי

כְּאֵיל תַּעְרוֹג לְחֹשֵׁי / אֲשַׁפּוֹף וְאָשִׁיב נְכוּחֵי
 מַעוּי וְאֲנִיד בְּרֹאשֵׁי / עַל חֲטָאֵי טִיפּוּחֵי
 וּלְרַחְמֵי צוּר קְדוּשֵׁי / לְסִתּוֹר אֶת פְּעֻנוּחֵי
 כְּלֶתֶה צְמָאָה נַפְשֵׁי / לְאֱלֹהִים לְאֵל חֵי

- 5 נַעוּיֵתִי מַחְטָאֵי / צְרַחֵי נַפְשֵׁי וְעֵנִי
 מֵאֵז מְקַדֵּם בּוֹרְאֵי / אֶל רַחְמֵי צְעֵנִי
 שׁוּבֵי [יְחִידָה] רְאֵי / בִּיתִיךָ אֲשֶׁר בּוֹ תַחְנֵי
 יִשׁוּב לְכֶסֶלָה יְרָאֵי / [...] [הַתְּאֹנְנֵי
 [...] אֲמָרֵי הַתְּחַנְנֵי
 10 [...] [וְאֲנִי / יְדַעְתִּי] גּוֹאֲלֵי חֵי
 [כְּלֶתֶה צְמָאָה נַפְשֵׁי לְאֱלֹהִים לְאֵל חֵי]

מקורות:

לונדון, Or. 10578 N.11 (1-45, לקוי, נוסח יסוד, ו); קמברידג', Westminster College Lit. 1 74 (1-8 'ראי', נוסח יסוד לטורים אלה, א); קמברידג', Westminster College Lit. 1 93 (5-8, ב).
 סימן: [נתן] חזן + חזק. משקל: שש הברות לצלע (עם חריגות, אולי בגלל מצב כתב היד).

שינויי נוסח:

5 ועני' ועיני ב 6 מאז מקדם] במה אקדם ב / רחמיו] רחמי ב 7 ראי' חסר ב 8 ישוב] ומשיב ב

ביאור:

לחן: יום צעדו צעדי: מכוון כנראה לפיוט 'יום צדו צעדי ונטתה למוט רגלי' ליצחק בן גיאת (דוד [לעיל, בגוף המאמר, הערה 93, עמ' 20]. הפיוט לקוי וחסר במקומות רבים והדבר מקשה על ביאורו הרצוף. 1-2 כאיל... אשפוף: אשפוף את תפילתי ('לחשי') כאייל הצמא למים ('כאיל תערוג', תהלים מב, ב). ואשיב נכוחי מעוי: ואודה בחטאי ('מעוי'). ואניד בראשי: מתוך צער, ראה ירמיהו יח, טז. על חטאי טיפוחי: על חטאי נעורי ('טיפוחי'), מלשון 'עוללי טפוחים', איכה ב, ב). 3 ולרחמי צור קדושי: ואערוג גם לרחמי הקב"ה שיסייע בידי. לסתור: להסתיר, להעלים. את פענוחי: גם את חטאי הכמוסים. 4 כלתה: ראה תהלים פד, ג. צמאהו חי: תהלים מב, ג. 5 נעויותי... ועני: פנייה לנפש ('צרחי נפשי ועני'): הודי בחטאך ואמרי: 'נעויותי מחטאי'. 6 מאז מקדם בוראי: כינוי להקב"ה, ויש כאן הברה יתרה. צעני: פני. 7 [יחידה]: כינוי לנפש. ההשלמה על פי מקור ב. חסרה הברה בצלע, ואולי צ"ל: וראי. ביתך... תחני: את מקומך הצפון לך בעולם הבא. 8 ישוב לכסלה יראי: פחדי מכך שהגוף באיולותו ישוב לחטוא, על פי תהלים פה, ט. 11 ואני... חי: איוב יט, כה.

- [... ..] הוא סומה
- [... ..] עולם יגמא
- 15 [... ..] יה הומה
- [... ..] צמא
- [... ..] מה
- [... ..]
- [... ..] / יתאונן אדם חי
- 20 כְּלֶתָהּ צִמְאָה [נִפְשִׁי לְאַלֵּהִים לְאֵל חַי]
- [נ]עוה לב זאת זכרה / ושובה קראני
- כְּפִיס מַעַץ יֵאמְרָה / [...]ה הוא נשאני
- וְאָבֹן מִקִּיר תִּקְרָא / [ב]חמס הביאני
- וְנִפְשׁ תִּצְעַק מְרָה / אף עתה הלאני
- 25 חֲטָאֵי תֵאמַר וְעַרְךָ / פל חטא החפיאני
- וְאֵיךְ תּוּכַל יוֹם יְיָ / אה חטאך תראני
- חוטא לא יראני / האדם וחי
- [נ]פְשִׁי לְאַלֵּהִים לְאֵל חַי
- חולת אהבים קומי / לך מאון מ]
- 30 וְצִאֵי מְבוֹר קָמִי / אֲשֶׁר מֵהֵמָּה [... ..]
- וְקָחִי צָרִי לְךָ שִׁמְיִי / תִּמְרוּרִים [... ..]

13 סומה: עיזור. 14 עולם יגמא: השווה ל'יגמא ארץ' (איוב לט, כד). 19 מה... חי: איכה ג, לט. 21 [נ]עוה לב: פנייה של ה' אל החוטא, על פי משלי יב, ח. זאת זכרה: זכור את יום הדין; ללשון הצירוף ראה נחמיה יג, כב. ושובה קראני: ושוב וקרא אלי. חסרה הברה אחת לצלע, ואלי צ"ל: וקראני. 22-23 כפיס... הביאני: ביום הדין (יום המוות) אבני הבית וקורותיו מעידים על האדם, על פי חבקוק ב, יא, ומדרשו בבבלי, תענית יא ע"א (וכן חגיגה טז ע"א): 'אבני ביתו של אדם וקורות ביתו... מעידין בו, שנאמר כי אבן מקיר תזעק וכפיס מעץ יעננה'. חסרה הברה אחת בצלע השנייה, ואולי יש להשלים עוד מילה קצרה לפני 'בחמס'. 24 אך עתה הלאני: איוב טז, ז. 25 חטאי תאמר: התחביר לא ברור, וייתכן ששיעורו: והנפש תזעק ותאמר: חטאי, וערפל החטא וכו'. וערפל חטא: סמיכות מטפורית המבטאת את הטשטוש ואת חוסר הדעת שבחטא. החפיאני: כיסה אותי, השתלט עלי. 26-27 ואיך... חוטא: ואיך תוכל, אתה החוטא, לראות את פני (של ה') ביום הדין (יום ייראה חטאך). לא... וחי: שמות לג, כ. 29 חולת אהבים: כינוי לכנסת ישראל, על פי שיר השירים ב, ה; ה, ח. קומי לך: צאי, היטהרי, וללשון השווה שם ב, י, יג. מאון: מחטא. ושיעור הטור כולו: פנייה לכנסת ישראל להיטהר מחטאיה. 30 מבור: מעולם החטא שאת שקועה בו. קמי: אויבי, 'בור קמי' הוא כינוי לגלות. 31 צרי: רפואה (ירמיהו מו, יא), וכאן קריאה לחזרה בתשובה. לך... תמרורים: הציבי לך סימני אזהרה שלא תסטי שוב מדרכך, על פי ירמיהו לא, כ.

[...]
 תְּשׁוּבָה [...]
 ... בְּזַי אֶל עַמִּי / בְּתִשׁוּבָה וְתִזְכִּי
 35 [...] וְתִרְצִי עוֹד כִּי / <היא> הִיתָה אִם כָּל חַי
 כְּלָתָה צְמָאָה [נִפְשִׁי לְאַלֵּהִים לְאֵל חַי]

זְרִיזִים שְׁבִים בְּשָׂרוֹ / נִדְכָּה לֵב הַמְקוּהָ
 קָרְבַת אֱלֹהִים יֹאמְרוּ / לְכָל אִישׁ מִחֻטָּא דְּוָה
 [י]מִינוּ הַתְקַדְרוּ / [ר]חֲמִים וְהִיָּה מְקוּהָ
 40 [...] וְיִמּוּ וְטִהְרוּ / כָּל חוּטָא וְכָל מַעֲוָה
 [...] סו עֲתָה עֲבְרוּ / בְּשַׁעֲרֵי תִשׁוּבָה לְרוּהָ
 חַיִּים תִּשְׁמְרוּ / מִחֲלֵי וּמִכָּל מְדוּהָ
 [...] וְבַל יֹאמְרוּ / לָכֵם יִי יַצּוּהָ
 [...] ... / ר' אָמַרְתֶּם כֹּה לְחַי
 45 כְּלָתָה צְמָאָה [נִפְשִׁי לְאַלֵּהִים לְאֵל חַי]

אל מלך

34 ותזכירי: ותטהרי. 35 כי... חיי: בראשית ג, כ; במקרא מכוון לחווה וכאן לתשובה'. 37 זריזים שבים: פנייה לחוזרים בתשובה. נדכה לב: לנדכה לב; לצירוף ראה תהלים נא, יט. המקוה: המיידל למרפא, לסליחה. 38 קרבת... דוה: כדי לחזור בתשובה יש להתקרב לה'. ולצירוף 'קרבת אלהים', ראה ישעיהו נח, ב; תהלים עג, כח. דוה: חולה, כואב. 39 [י]מינו התקדדו: וגם בזמן שאנו שרויים באפלה בגלל חטאינו. והיא מקוה: יש תקווה, ההיפך מדברי הימים א' כט, טו. 40 מעוה: נרדף ל'חוטא'. 41 שערי תשובה: סמיכות מטפורית (ללשון השווה ישעיהו סב, ז). לרוה: כמו: לְרוּת (צורה פייטנית), להרוות את צימאוננו של החוטא העורג לסליחה, לסלוח. 42 מדוה: נרדף ל'חלי'. 44 ואמרתם כה לחי: שמואל א' כה, ו. בפסוק ואמרתם, וכאן ואמרתם לצורך החרוז הפנימי, וייתכן שהא' נוקדה בקמץ, שלא כדין (משום המשקל).

ד

לנתן בר שמואל ז"ל

נְסִי מְנַת חֶלְקֵי כּוֹסֵי / אֵל רַב הָאֲמוּנָה
אִמְר לִי מַחְסֵי / צוּר שׁוֹכֵן מְעוֹנָה

תּוֹלָה עַל בְּלִימָה הֶרְקִים / אֶפְסֵי חוּג אֶרְקִים
אֵלָה תּוֹלְדוֹת לְשַׁחְקִים / כְּרָאֵי הֵם חֶזְקִים
מַעֲלָה עֵב וְאִיד וּבְרָקִים / שֵׁל[...] נַחְלָקִים 5

הֶרְסִיסָם וְעַת כִּי הִמְסִיא / הַשְּׁחִית כָּל תְּמוּנָה
שִׁמְר [...] וּמֵהֶם עוֹשֵׂי / תוֹךְ כִּי מ[...] ה
פַּז <מוֹן > [צוּר]

נּוֹרָא ע[... ..] צַדֵּק פִּלְג / לְשִׁטּוֹף תְּעַלְ[ה]
[...] מְזַרִים הַש[... ..] / [ק]פֵּאוּ מִתְחַלָּה
חַדָּה בְּנָה[... ..] / עַל הָרִים לְמַעֲלָה 10

מקור:

קמברידג', T-S NS 114.64.

סימן: נתן [...] משקל: נפעל פעלולים נפעל / נפעל פעלולים

הערות לנוסח:

5 עב[מתוקן מ'עבו[...]]' 6 כל[אחריה שתי אותיות מחוקות 10 למעלה] מועתקת פעמיים, הראשונה מחוקה

ביאור:

1 נְסִי... כּוֹסֵי: פנייה להקב"ה, והכינוי על פי תהלים טז, ה. אל רב האמונה: המשך הפנייה לה' (דברים לב, ד).
2 אמר לי מחסוי: תהלים צא, ב. 3 תולה על בלימה: הקב"ה, על פי איוב כו, ז. הרקים: רקס, ברא. אפסי:
קצווי. חוג ארקים: את הארץ (השווה ישעיהו מ, כב). 4 אלה... לשחקים: ואת השמים, ראה בראשית ב, ד.
כראי הם חזקים: על פי איוב לז, יח. בכתב היד המילים 'כראי הם' מחוברות. 5 מעלה... וברקים: והקב"ה ברא
גם את העננים והברקים, ראה תהלים קלה, ז; בראשית ב, ו. 6 הרסיסם:
חוזר אל 'עב ואיד', ופירושו: ה' הזיל מהם טיפות מים, גשם ברכה. ועת כי המסיא: פירושו כנראה: אך כאשר
הוריד גשם זעף, מבול ('המסיא' כמו: הקסה). השחית כל תמונה: הושמדה הארץ, השווה בראשית ה, יג, יז.
מכאן ואילך הפיטו לקוי. 8 פלג... תעלה: איוב לח, כה. 9 מזרים: מקור הקור, על פי איוב לז, ט.

הַנְּסִיָּסָם [...] פְּתָרוּסִי / יוֹ [...] וְעֵינָהּ
 חוֹמֶר רַב לְסוֹס [...] / [...] וְאֵינָהּ
 פֶּז־מוֹן < צוֹר

[...] כֹּל רַב / [...] יִרְאִי
 אִשְׁ[...] / [...] לֹא נִכְזָב
 [...] וְרַב 15

עִם לֵב [...]]

קינות לתשעה באב

ה

אחרת לנתן החבר

לִיל עֲרֵי יְשׁוּרוֹן שִׁלְחוּ בָאֵשׁ
מִקְדָּשׁ אֶל הַהֵיחָל חוֹמַת אֵשׁ
כִּילָה צוֹר חֲמַתּוֹ וַיִּצַּת אֵשׁ
בְּאֵהֶל בֵּת צִיּוֹן שֶׁפָּד כָּאֵשׁ

5 נְחֻלָּה מִכֶּתִי וַיְגוֹנִי
עֲצָמוֹ מִתְחַלּוֹאֵי מוֹנֵי
יּוֹם בָּא צָר אֶל הֵיכַל חֲבִיּוֹנֵי
אֲשֶׁר צָוָה צוֹר שׁוֹכֵן מְעוֹנֵי
לֹא יְבוֹא לְהִתְעַרֵּב בְּהִמּוֹנֵי
10 בָּא בְּזָדוֹן בְּיַד רְמָה לְעֵינֵי
וַיִּחְרַף וַיִּגְדֹּף אֶת בְּנֵי

מקור: קמברידג', Westminster College Lit. II 116.
נדפס: שירמן (לעיל, בגוף המאמר, הערה 6), עמ' רצו.
סימן: נתן. משקל: תשע הברות לטור (עם חריגות).

הערות לנוסח: 10 בזדון ב תלויה

ביאור:

1 ליל... באש: על פי שופטים א, ח, וראה גם שם כ, מח. ערי: אויבי; שירמן קרא: צרי, ועניינו אחד. 2 ההיה...
אש: אשר שימש בעבר חומת מגן ('חומת אש'); ראה זכריה ב, ט. אל ההיה: שירמן קרא 'אלהיהם' וגרס בפנים
'אלהים'. 3 כילה... אש: על פי איכה ד, יא. 4 באהל... כאש: איכה ב, ד. 5 נחלה מכת: מכתנו אנושה,
על פי ירמיהו י, יט. 6 מתחלואי מוני: משום הייסורים שגרמו לי אויבי ('מוני'). 7 צר: האויב. היכל חביוני:
בית מקדשי, השווה ל'חביון עזה' (חבקוק ג, ד). 8-9 אשר צוה... בהמוני: ראה איכה א, י. בהמוני: בעם
ישראל. 10 בזדון: ברשעות (ראה משלי כא, כד). ביד רמה לעיני: בגלוי ובגאון. 11 ויחרף... בני: השווה
ל'ויחרף את ישראל' (שמואל ב' כא, כא; דברי הימים א' כ, ז); ללשון ראה גם תהלים מד, יז.

וְאֶזְעַק וְאִין עוֹנָה תַחֲנוּנִי
וְאֶשְׁמַע קוֹל עֲנוּת בְּאֶרְמוֹנִי
קוֹל יְיָ חוֹצֵב לְהַבּוֹת אֵשׁ
15 כִּילָה צוֹר חֲמָתוֹ [וַיִּצַּת אֵשׁ]

תּוֹחַלַת נִצְחִי מְאֹשֵׁר יוֹנָה
אֶת עַמִּי וּמְרִיב תַּגְרַת מוֹנָה
נִכְזָבָה וְאֶשׁוּעַ לְלֹא עוֹנָה
נִמְכַרְתִּי לְעַבְדִּים וְאִין קוֹנָה
20 וַיִּשָּׁב אֵלַי צוּרֵי מִשְׁנָה
שִׁבְרוֹן הַשְּׁבָרְתִּי מִיּוֹנִי
מִמְלָכוֹת כָּל אַחַת לִי תַעֲנֶה
וְאִם אֶזְעַק חֲמַס אוֹתִי תַעֲנֶה
הַדּוֹחָה הַקּוֹנָה
25 וְהִנֵּה עֵשׂוֹן וְלִפִּיד אֵשׁ
כִּילָה [צוֹר חֲמָתוֹ וַיִּצַּת אֵשׁ]

נודי נא בת ציון על עמך
כי צורך ממועדך השמימך

19 נמכרתך * תלויה [34 אש] אש באהל

12 ואזעק... עונה: ללשון השווה למשל ישעיהו טו, ד (הדובר בפסוק הוא ה' וכאן הפייטן). תחנוני: לתחנוני.
13 קול ענות: לצירוף ראה שמות לב, יח. 14 קול... אש: תהלים כט, ז. 16-17 תוחלת נצחי: תקוותי, ראה איכה ג, יח, והוא יורד אל טור 18: נכזבה. מאשר... עמי: מחמת האויב שהציק ('יונה') לעמי. ומריב תגרת מונה: ומן המריבות עם אויבי. ומריב: קריאה מסופקת, ושירמן גרס: ומרב. 18 נכזבה: חוזר אל 'תוחלת נצחי', ראה איוב מא, א. ואשוע ללא עונה: השווה לאיוב ל, כ. 19 נמכרתך... קונה: על פי דברים כח, סח. 20 וישב... השברתי: על פי זכריה ט, יב ('משנה אשיב לך'), וירמיהו יז, יח ('ומשנה שברון שברם'), ופירושו: שברוני הוכפל. 22 ממלכות: אומות העולם. לי: אותי. תענה: לשון עינוי (שירמן ניקד: תענה, מלשון תשובה). 23 ואם... תענה: השווה: 'אזעק חמס ולא אענה' (איוב יט, ז). 24 הדוחה הקונה: הטור לקוי במשקלו וקשה; אמורים לבוא בו כציטוט דברי הבז והלעג של האומות. 25 והנה... אש: על פי בראשית טו, יז, ולפי המשקל צ"ל כפסוק: והנה תנור עשן וכו', וכאן משמשת האש כמטפורה לפורענויות ולחורבן. 27 חסר טור אחד בסטרופה. נודי: בכי והתאבלי. בת ציון: כינוי לכנסת ישראל. 28 כי... השמימך: כי הקב"ה השמים את מקום התועדותם ('מועדים'), הוא המקדש. ממועדים: שב אל 'עמך'.

וַיִּפֹּל כּוֹכַב מִמְרוֹמֶיךָ	
וַיִּפְיֹץ בְּיַד רוֹדִים בְּהַדוֹמֶיךָ	30
וַיֵּשִׁים מְעוֹן אֲרֻצֶיךָ וּמְרוֹמֶיךָ	
נְעַמֵי מִירָאשׁ נִקְרָאת בְּעוֹלָמֶיךָ	
וְהַיּוֹם מָרָה קָרָא יְיָ שְׁמֶיךָ	
לְקוֹל הַמּוֹלָה גְדוֹלָה הַצִּית אֵשׁ	
[כִּילָה צוֹר חֲמַתּוֹ וַיֵּצֵת אֵשׁ]	35

ואתה צדיק

29 ויפיל... ממרום: מטפורה לירידה מגדולה. 30 רודים: האויבים הנוגשים. בהדומך: במקדש, שהוא כהדום רגלי ה'. 31 וישים: ויהפוך לשממה. ומרוםך: כינוי למקדש שהוא 'הר מרום הרים' (השווה מלכים ב' יט, כג). 32-33 נעמי... שמך: מבוסס על רות א, כ, ומשמעו: בעבר מצבך היה נעים ('נעמי') והיום הוא מד ('מרה'). 34 לקול... אש: ירמיהו יא, טז.

ו

לה איצא ל>חן< שאון קמיד

נצב לריב בהמוניי / זמן דשא לעדה
ומשל בעם נאמניי / אדם כי יצודה
יום גברו בי עוני / וחרה אף בי ורדה
גת דרדן יי / לבתולת בת יהודה

5 תפל חזו נביאיו / והוצתה בשעריו
האש בכל מובאיו / ונשרפו כל הדריו
וישבו ארץ נשיאיו / ונצמתו אביריו
ונשחטו כל נביאיו / והושחתו גיבוריו
וקדר הוד מוראיו / וקינים היו שיריו

10 כי צור העמיד רואיו / ביום אף על משבריו

מקורות:

פריס, אוסף כ"ח, IV.C 280 (46–1); קמברידג', T-S NS 93.54 והמשכו הישיר קמברידג', T-S NS 93.16 (1–15), א.
נדפס: ולנר (לעיל, בגוף המאמר, הערה 11), עמ' 245–249. משקל: שש הברות לצלע (בטור המעין אזורי לעתים
חמש הברות לכל צלע).

שינויי נוסח:

1 דשא] קשא א 2 ומשל] לפניו מחוקות האותיות 'ומל' נ / בעם] מועתק פעמיים א / נאמניי] נאמני א /
אדם] חרם א 3 עוני] עונוי א / ורדה] רדה א 5 והוצתה] מתוקן מ'הוצמתה' נ ו]... א 7 נשיאיו]... איאו
א 9 וקינים היו שיריו] מתוקן מ'ביום אף על משבריו' נ 10 רואיו] מתוקן מ'ראיו' נ ראיו א / אף] אר א

ביאור:

לחן: שאון קמיד: כנראה מכוון לפיוט 'שאון קמיד יעלה לכסא מושבך' (קמברידג', T-S NS 127.35). 1 **נצב**
לריב בהמוניי: על פי ישעיהו ג, יג ('ניצב לריב ה'); בפסוק מכוון לה' וכאן כנראה לאויבים הנלחמים בישראל
('בהמוניי'). **זמן דשא לעדה:** קשה. ואולי צ"ל: זמן דשא (משום המשקל), ו'דשא' – שם מחודש מלשון דישה
ורמיסה. **לעדה:** לישראל. 2 **ומשל:** והאויב שלט. **בעם נאמניי:** בישראל. **אדם כי יצודה:** וצד אותם כמו שצדים
חיות. במקבילה: 'חרם כי יצודה', על פי מיכה ז, ב ('יצודו חרם'). 3 **יום... עוני:** ובגלל חטאיי הרבים. **וחרה...**
ורדה: חרה אפו של הקב"ה בי והעניש אותי להיות תחת שלטונו של האויב ('ורדה'). 4 **גת... יהודה:** איכה א,
טו. 5–6 **תפל חזו נביאיו:** על פי איכה ב, יד. **והוצתה בשעריו האש:** ראה: נחמיה א, ג; ב, יז ועוד, והשווה גם
למלכים ב' כה, ט–יא. **בכל:** וגם בכל. **מובאיו:** כניסותיו, פתחיו. **הדריו:** מקומותיו המהודרים (ירושלים ובית
המקדש), ואולי צ"ל: חדריו. 7 **וישבו ארץ נשיאיו:** על פי איכה ב, ט–י. **נשיאיו:** מנהיגיו. **ונצמתו:** ונהרגו. 8
ונשחטו... גיבוריו: ראה מלכים ב' כה, יח–כא. 9 **וקדר:** והחשיך. **מוראיו:** של ישראל היראים את ה'. **וקינים:**
וקינות; והשווה עמוס ח, י. 10 **כי... משבריו:** כי הקב"ה ('צור') העמיד, ביום החורבן ('ביום אף'), את ישראל
('רואיו') על משבר, כלומר הביא עליהם ייסורים כייסורי הילודת.

יום שיחת מבצרו / וירב בבת יהודה
גת דרך [יי לבתולת בת יהודה]

נפל נס אות מחניו / יום נשבר הדגל
ורמסה במעוניו / פעמי צר ורגל
אשר לא תבוא קוניו / צוה יום הסגל
והוציא מחביוניו / כרובים מעל אגל 15
מקדש ונס להמוניו / חזו עובדי העגל
אשר הסתיר בטמוניו / צורה עבור יום רגל
וחשף מעון ויגל / את מסך יהודה
גת דרך יי [לבתולת בת יהודה]

חילל שם הנזרא / עת הביא זונותו
אל מקום צור השרה / עליו שם שכינתו 20
ופרס ספר תורה / וגילה את חרפתו
ואמר איה צור בורא / עולם על דברתו

11 שיחת] מתוקן מ'שית' נ 12 נס] כנראה מתוקן מ'נס' נ / הדגל] ג תלויה א 13 צר] מתוקן מ'צור' א
14 קוניו] קניו א / צוה יום] צו היום א / הסגל] ה מתוקנת? ג ה[...גל א

שיחת... יהודה: איכה ב, ה. 12 נפל: חרב. נס אות מחניו: כינוי לבית המקדש. יום נשבר הדגל: ביום החורבן.
13 ורמסה... ורגל: והאויב נכנס ברגליו הרומסות למקדש (במעוניו). וראה המדרש המצוטט בסמוך. חסרה
הברה אחת בצלע הראשונה. 14 אשר... צוה: ונכנסו עם האויב העמונים והמואבים, עמים שהקב"ה (קוניו),
על פי בראשית יד, יט, כב) ציווה עליהם לא לבוא בקהל ה' (אשר לא תבוא, על פי איכה א, י). השווה איכה
רבה פתיחתא ט: 'את מוצא בשעה שנכנסו שונאים לירושלים נכנסו עמהם עמונים ומואבים... אשר צויתה
לא יבאו בקהל לך'. יום הסגל: ביום שבו בחר ה' בישראל להיות לו עם סגולה, ראה שמות יט, ה. 15-17
והוציא זכו': על פי המשך המדרש באיכה רבה, שם: 'נכנסו לבית קדשי הקדשים ומצאו שם שני כרובים, נטלו
אותן ונתנו אותן בכליבה והיו מחזירין אותן בחוצות ירושלים ואומרים: לא הייתם אומרים שאין האומה הזאת
עובדת עבודת כוכבים, ראו מה מצינו להם ומה היו עובדים'. מחביוניו: על פי חבקוק ג, ד (ושם חביון עוזו).
אגל: קשה, ואולי הוא חידוש של הפייטן, מלשון גילוי. ונס להמוניו: ואמר להמון צבאו. חזו: ראו. עובדי העגל:
את ישראל שהם עובדי עבודה זרה. בטמוניו: במקום מסתור. צורה: פסל. עבור יום רגל: כדי לעבדו ביום חגם.
18 ויגל... יהודה: ישעיהו כב, ח. בפסוק: ויגל, בניגוד לחרוז. ומשמעות הטור כולו: והאויב פרץ את חומות העיר
ונכנס למקדש (מעון). 19-20 זונותו: צ"ל: זונתו, השווה גיטין נו ע"ב: 'זה טיטוס הרשע... מה עשה, תפש
זונה בידו ונכנס לבית קדשי הקדשים והציע ספר תורה ועבר עליה עבירה'. 22 בורא: לפי החרוז צ"ל: בָּאָא.
על דברתו: במאמרו.

[יבוא] ויהי עזרה / ויציל את תורתו
 ושרף אותה וצורה / העמיד בגבור[תו]
 הרס בעברתו / מבצרי בת יהודה 25
 גת דרך יי לבתולת בת יהודה]

זד עלי ויביא / את חכמי מעוזנם
 קרא לכהן ונביא / וישמיעם באזנם
 כי ימצא הביא / איש נגנב על חינם
 וארב להם נביא / ויחמוס נצנם
 ורבי עקיבא אבי / אחרי המיתם ועינם 30
 הביאו בחימה יריבי / ושרקו שן במכונם
 ונם כארבו לי אויבי / ככה משפט דינם
 ישלשו בעונם / כשל גם יהודה
 גת דרך יי [לבתולת בת יהודה]

קרא רבי חנניה / ויגדיל תאנתו

30 אבי] מתוקן מ'אביא' נ 31 שן] מועתק בשוליים נ 34 רבי] לפניו מחוקות האותיות'לח' נ

23 [יבוא]: השלמת ולנר, והיא מסתברת. ויהי עזרה: ויעזור. 24 ושרף ... בגבורתו: נראה שהפייטן עבר לדבר על אפוסטומוס, ששרף את התורה והכניס פסל ('צורה') להיכל, על פי משנה, תענית ד, ו. 25 הרס ... יהודה: איכה ב, ב. 26 זד עלי: והאויב זמם להרע לי. מעוזנם: כמו: מעוזם (השווה ישעיהו כג, יא). חכמי מעוזנם: כינוי לעשרת הרוגי מלכות שהובאו לפני קיסר רומי, על פי מדרש 'אלה אזכרה' (לעיל, בגוף המאמר, הערה 60), עמ' 440. 27 לכהן ונביא: כנראה מכוון לר' ישמעאל כהן גדול ולר' שמעון בן גמליאל, ולשון ראה איכה ב, כ. וישמיעם באזנם: והקיסר שאל אותם, ויורד אל המשכו. 28 כי... חינם: על פי המדרש (לעיל, ביאור לשורה 26) שאל אותם הקיסר: 'ומי שגנב איש מאחיו... ומכרו מה דינו?'. 29 להם: לעשרת הרוגי מלכות. נביא: צ"ל כנראה כפי שהציע ולנר: לביא, והוא כינוי לאויבים. ויחמוס נצנם: וגזל את חייהם (=פריחתם). 30 אחרי המיתם ועינם: אחרי שהמית ועינה את ר' ישמעאל ור' שמעון. 31 הביאו: הביא את ר' עקיבא. ושרקו שן: לכאורה על פי איכה ב, טז ('כל אויביך שרקו ויחרקו שן'), אך כאן אולי מכוון לגורלו של ר' עקיבא, שסרקו את בשרו (על פי המדרש, לעיל, ביאור לשורה 26) במסרקות של ברזל; ואולי צ"ל: ושרקו, וב'שן' הכוונה לשיני מסרקות הברזל. 32 ונם... אויבי: כוונתו: ונם אויבי כארבו לי, ופירושו: ואמר אויבי כאשר ארב לי. ככה משפט דינם: זה דינם של ישראל בעניין הגונב איש ומכרו: 'ענה ואמר להם א"כ אתם חייבים מיתה... אתם תשאו עון אבותיכם' (במדרש, שם). 33 ישלשו... יהודה: הושע ה, ה, ופירושו כאן: ישלשו בעונם: עשרת החכמים נהרגו בעוונם של אחי יוסף. כשל גם יהודה: ונהרג גם יהודה בן בבא (ולנר). 34 קרא: קיסר רומי קרא להביא לפניו את רבי חנניה: רבי חנניה בן תרדיון. תאנתו: סבלו.

35 וְכִי בָּא בְּתוֹשִׁיָּהּ / וּבֵת צֶמֶר לְעֵנֹתוֹ
 שֵׁם עַל לְבוֹ וְהָיָה / בּוֹכָה עַל תּוֹרְתוֹ
 וְחֻצְפִּית בְּנֵהי נְהִיָּה / הִבִּיאָהוּ לְהִרְאוֹתוֹ
 וּבֵן שְׁמוֹעַ אוֹיָהּ / עֲנָה עַל תּוֹגְתּוֹ
 וְעֲנָה צָר אִם הָיָה / אִישׁ מֵהֶם לְחִיּוֹתוֹ
 40 וְחִפְּשֵׁתִי אוֹתוֹ / בְּכָל אֲלֵפֵי יְהוּדָה
 גַּת דָּרֶךְ יְיָ לְבַתּוֹלֶת בֵּית יְהוּדָה]

וְעֲתָה בָּא יִשְׁבָּאָב / וְהוֹצִיא מִתּוֹךְ חֶבְיוֹן
 בֶּן דָּמָא עָלָיו כָּאָב / וְצִידֵק דִּינֵי עֲלִיוֹן
 וְרַבֵּי חֲנַנְיָה הָאָב / אֲשֶׁר לֹא מִצָּא פְּדִיוֹן
 לְפָדוֹת הַכֹּל יִתָּאָב / וְלֹא יוּכַל נִיקְיוֹן
 45 צוּר יִהְפּוֹךְ יְגוּנֵי אָב / הִקְיָה כְּלִיוֹן
 לְהִשְׁמִיעַ לְכָל נִתָּאָב / תִּנְחוּמֵי רִיצִיוֹן
 [אֱלֹהִים יוֹשִׁיעַ צִיוֹן / וְיִבְנֶה עָרֵי יְהוּדָה
 גַּת דָּרֶךְ יְיָ לְבַתּוֹלֶת בֵּית יְהוּדָה]

37 הביאהו] מתוקן מ'הביאה' נ 38 תוגתו] מתוקן כנראה מ'חובתו' נ 42 כאב] אולי מתוקן מ'נכאב' נ

35–36 וְכִי בָּא בְּתוֹשִׁיָּהּ: וציווה לכרוך אותו בספר התורה ('בתושיה') ולשרפו. ובת... לבו: על פי המדרש (לעיל, בביאור לשורה 26): 'זונטל ספוגין של צמר ושראן במים ונתן על לבו כדי שלא תצא נשמתו מהרה'. והיה... תורתו: שהיה בוכה על כך שהתורה נשרפת עמו, על פי המדרש, שם, עמ' 442: 'זאמרו לו תלמידיו מפני מה אתה בוכה, א"ל אם אני לבדי נשרף לא היה הדבר קשה לי ועכשיו אני נשרף וס"ת עמי'. חסרה הברה אחת בצלע הראשונה בטור 35. 37 וחצפית: ור' חצפית המתורגמן. בנהי נחיה: בכה בכי גדול על גידוף ה' (במדרש, שם, עמ' 443), והלשון על פי מיכה ב, ד. להראותו: להראות לקיסר את יופיו ואת שִׁיבתו (שם, שם). 38 ובן שמוע: ור' אלעזר בן שמוע. תוגתו: קריאה מסופקת. 39 מהם: מעשרת החכמים. לחיותו: נותר בחיים, ויורד לטור הבא. 40 וחפשתיה... יהודה: שמואל א' כג, כג. 41 ישבאב: ר' ישב הסופר, וחריזת השיר מורה על מסורת הגיית שמו 'שְׁבָאָב' בפ"ר נתן. 42 בן דמא: ר' יהודה בן דמא, והטור יתר בהברה אחת, ואולי הגה רב נתן את שם החכם 'בֶּן דָּמָא'. וצידק דיני עליון: על פי המדרש, שם, עמ' 442: 'א"ל הקיסר ועדיין אתה בוטח בתורה ובאלהים שנתנה? א"ל הן'. 43 ורבי חנניה האב: ור' חנניה בן חכינאי. פדיון: פדות. 44 לפדות הכל יתאב: הקב"ה ירצה לפדות את כולם. ולא יוכל ניקיון: והקב"ה לא ינקה את חטא רציחתם; השווה: 'נְקִיתִי דַמְסָא לֹא נִיקִיתִי (ויאל ד, כא). 45 יהפוך: מיגון לשמחה. אב: חודש אב. ההיה כליון: שאירעו בו פורענויות. 46 לכל נתאב: לכל מי שחפץ, השווה: 'אתבתי לישועתך ה'' (תהלים קיט, קעד). תנחומי ריציון: דברי ריציו ונחמה. 47 [אלהים ... יהודה]: כך השלים ולגר, ומסתבר.

ז

[לנתן] ביר[בי] שמואל החבר ל<חן> איך נוי

[א...] יום נפּעם / יום כְּתָמִי הוּעֵם
 [א]יכָה יִשְׁבֶּה בְּדָד הָעִיר רַבְתִּי עִם
 [עם] הָיָה סְגוּלָה / יִצָּא בְּגוּלָה
 [ו]עִיר הַהוֹלָלָה / הִיְתָה זוּלִילָה
 אָנָּהּהָ בְּמַר עַל זֹאת אֶסְפְּדָה וְאִילָה 5

[נ]וֹת בֵּית בְּרַחֲשָׁה / תִּיִּילֵל עַל נַפְשָׁה
 כִּי רָאֲתָה גּוֹיִים בָּאוּ מִקְדְּשָׁה
 מִקְדְּשָׁה סוּלָה / וַיְהִי מְעִי מִפְּלָה
 וְעִיר הַהוֹלָלָה

יָד אֶל בֵּי רְדָה / וְתָהִי ל[...קדה] 10
 גַּת דְּרָךְ יִי לְבַתּוֹלַת בַּת יְהוּדָה
 יְהוּדָה אֲשֶׁר עָלָה / [.... ...]
 וְעִיר הַהוֹלָלָה

מקורות:

קמברידג', T-S NS 137.61 (1-28, נוסח יסוד, נ); קמברידג', T-S NS 278.251 (18-56, נוסח יסוד לטורים 29-56, א).
 סימן: [א]ני נתן בן שמואל. משקל: חמש הברות לצלע (להוציא הפסוקים המצוטטים בכל טור ב).

ביאור:

לחן: איך נוי: כנראה מכוון לקינה לט' באב: 'איך נויי שודד ודודי עף ונדד' (קמברידג', T-S H 4.33). כל טור שני בסטרופה הוא פסוק (רובם מאיכה) וסופו משורשר לראש הטור הבא. 1 [...]: לכאורה ראוי להשלים כאן את מילת השאלה 'איכה', אך היא באה בראש הטור הבא. **יום נפעם:** יום הוכה (מלשון 'הלם פעם', ישעיהו מא, ז). **יום כתמי הועם:** היום שבו חרב בית מקדשי ('כתמי', מלשון זהב), על פי איכה ד, א. 2 **איכה... עם:** איכה א, א. 3 **[עם] היה סגולה:** עם ישראל שהיה עם סגולה; ההשלמה על פי השרשור. 4 **ועיר ההוללה:** וירושלים שהייתה המהוללת בערים, והכינוי על פי יחזקאל כו, יז. **היתה זולילה:** הפכה מזולזלת; ואפשר לפרש גם כלהוטה אחר מזון מחמת הרעב (ראה איכה א, יא). 5 **אנהה:** אקונן. **על... ואילילה:** מיכה א, ח. 6 **נות בית:** כינוי לכנסת ישראל, על פי תהלים סח, יג. **ברחשה:** בתפילתה. 7 **כי... מקדשה:** איכה א, י. 8 **סולה:** נהרס. הצלע השנייה יתרה בהברה אחת. **ויהי מעי מפלה:** והיה לגל אבנים, על פי ישעיהו יז, א. 10 **רדה:** משל (שב אל 'אל'). **ותהי:** חוזר כנראה אל 'יד', אבל כוונת הצלע שתומה מחמת הליקוי. 11 **גת... יהודה:** איכה א, טו. 12 **יהודה אשר עלה:** השווה שופטים א, ב, וכאן הוא לשון עילוי ורוממות. 13 **ניסיכי:** מנהיגי חולל: בְּזוּחָה.

15 נְסִיכֵי וְזִיו הוֹדֵם / חוֹלַל בְּיַד [...] /
עֲבָדִים מְשָׁלוּ בְּנוֹ פוֹרֵק אֵין [מִיָּדָם]
מִיָּדָם אֵין גְּאוּלָּה / [...] ... [...]
וְעִיר הַהוֹלָלָה

20 תְּהֵלֶת כָּל אַרְצוֹת / וְעַם בֵּין בְּמוֹ[עֲצוֹת]
חֶשֶׁד מְשֻׁחָר תְּאָרֶם וְלֹא נִכְרוּ בְּ[חוֹצוֹת]
בְּחוֹצוֹת נִפְלָה / עֶטְרַת [...] /
וְעִיר הַהוֹלָלָה

25 נִכְתָּם חֲטָא לְא[וּמִי] / וְנִפְלָה בְּיַד ח[רְמִי]
פְּלָגִי מִיָּם תֵּרַד [עֵינִי] עַל שֶׁבַר בַּת עַמִּי[י]
עַמִּי בַת[אֶ]לָּה / יְקוֹנֶן בִּילָלָה
וְעִיר הַהוֹלָלָה

בְּגַמְאָה כּוֹס לְעֵנוֹת / נְאֻלְמָה לְעֵנוֹת
ר[בְּתִי] בְּגוֹיִים שְׂרָתִי בְּמִדְיָנוֹת
בְּמִדְיָנוֹת גְּלָה / עָמָה כִּי חָלָה
וְעִיר הַהוֹלָלָה

30 נְמוּגָה לְשָׂרִיָּה / וְהַגְּלוֹת גְּבִירָיָה
כְּבַתוּלָה חֲגוּרַת שֶׁק עַל בַּעַל נְעוּרָיָה

15 עבדים... [מידם]: איכה ה, ח. 16 מידם: חוזר אל 'עבדים'. הצלע יתרה בהברה אחת. מכאן ואילך כל ההשלמות על פי מקור א. 18 תהלת כל ארצות: ארץ ישראל, והלשון על פי ירמיהו נא, מא (שם מכוון לבבל). ועם בין במו[עצות]: ועם ישראל החכם מבין העמים. בין: כמו: בינה, ולסמיכות 'עם בין' השווה ישעיהו כז, יא. 19 חשך... [חוצות]: איכה ד, ח. ולא: בפסוק: לא. 20 נפלה עטרת: איכה ה, טז. 22 נכתם חטא: על דרך 'נכתם עונך' (ירמיהו ב, כב). לאומי: עמי. ונפלה: מוסב על 'לאומי' והוא משמש כנקבה בלשון הפייטנים. חרמי: כינוי לגויים, על פי ישעיהו לד, ה. 23 פלגיו עמי: איכה ג, מח. 24 בת[א]לה: מתוך מצוקה. וניקוד 'תאלה' משום המשקל. 26 כוס לענות: כוס מרורים. נאלמה לענות: נשתתקה מלדבר. 27 רבתי ... במדינות: איכה א, א. 28 כי חלה: לשון מחלה כמטפורה למצוקת הגלות. 30 נמוגה... גביריה: חוזר אל 'עיר ההוללה', ומשמעו: העיר נמוגה (כלומר: לב תושביה נמס מפחד), למראה שריה וגביריה הגולים. 31 כבתולה... נעוריה: יואל א, ח.

נְעוּרִיהָ בְּלָה / וְתַהִי כַחֲלָה
וְעִיר הַהוֹלָה

שֵׁן אוֹיְבֵי חֲרָקוּ / וּבְפָנֵי רָקוּ
35 אֶהְלִי שׁוֹדֵד וְכָל מִיתְרֵי נִיתְקוּ
נִיתְקוּ סָלָה / וְכָלָה נְבַהֲלָה
וְעִיר הַהוֹלָה

מְבוּכָה בְּרָאוּתִי / גְדָלָה צַעֲקָתִי
אוֹי לִי עַל שְׁבָרֵי נַחְלָה מִכְּתִי
40 מִכְּתִי נַחְלָה / לְבָלִי תוֹחֲלָה
וְעִיר הַהוֹלָה

[... ..] וגער
[... ..] ויהיו [שער]
שְׁעַר אֵשׁ אֶכְלָה / [מ]שְׁמִי רוּם [נְגַלָה]
וְעִיר הַהוֹלָה 45

[... ..] עו
כְּהֲנֵי וְזָקִינֵי בְּעִיר גְּוַעוּ
גְּוַעוּ בְּנֵי אֵן[...לה] / ?[ך]דו לְשִׂאוֹלָה
וְעִיר הַהוֹלָה

32 בלה: השחית, על דרך 'בלה בשרי' (איכה ג, ד). ותהי כחללה: ככוהנת שנתחללה מקדושתה, כזונה (השווה ויקרא כא, ז). 34 שן אויבי חרקו: על פי איכה ב, טז. רקו: ירקו. 35 אהלי... ניתקו: ירמיהו י, כ. 36 וכלה: כינוי לישראל. נבהלה: נבהלת. 38 מבוכה: מהומה ביום החורבן, על דרך 'יום מהומה ומבוסה ומבוכה' (ישעיהו כב, ה). גדלה צעקתי: ללשון הצירוף ראה בראשית יט, יג. 39 אוי... מכתתי: ירמיהו י, יט. 40 נחלה: חולה אנושה. תוחלה: תחולת, תקווה. 43 [שער]: ההשלמה על פי מילת השרשור בראש הטור הבא. 44 שער: לשון סערה וסופה, על פי ישעיהו כט, ו. 47 כהני... גועו: איכה א, יט. 48 בני א[...לה]: צריך לבוא כאן כינוי לעם ישראל ואין בידי להשלים.

50 [... ..]

הַהַפּוּכָה כְּמוֹ רָגַע וְלֹא חָלוּ בָּהּ יָדַיִם
וְעִיר הַהוֹלָלָה

א[...]ן ק[...]תך / בשד[...]תך

תָּם עֲוֹנֶיךָ בַּת צִיּוֹן לֹא יוֹסִיף לְהַגְלוֹתְךָ

55 לְהַגְלוֹתְךָ תַּעֲלֶם [...]ךְ ב[...]לָהּ / יְשִׁימְךָ הַשְּׂכוֹנָה [לָהּ]

וְעִיר הַהוֹלָלָה

51 הַהַפּוּכָה ... יָדַיִם: איכה ד, ו. והמשך הסטרופה חסר. 54 תָּם ... להגלותך: איכה ד, כב. 56 להגלותך...
ב[...]לָהּ: הצלע ארוכה מן הנדרש לפי המשקל, ונראה שכמה ממילותיה שייכות לטור אחר. ב[...]לָהּ: כנראה
ב[עו]לָה (על פי ישעיהו נד, א). הַשְּׂכוֹנָה [לָהּ]: כינוי לעם ישראל בגלות, על פי ישעיהו מט, כא.

ח

גִּירָה לֵה אֵיצָא לְחַן < אַבְלֵי גָדוּל

< פְּזָמ > וְ

[בַּת] צִיּוֹן אֲבִילָה / עַל הוֹד הֵיכַל הַהֵיכָל

בְּכַה תִּבְנֶה בְּלִילָה / וְדַמְעָתָה עַל לְחֵיךָ

< פְּזָמ > וְ

אוֹמֶרֶת בְּתַמְרוֹרִים / אֲכַלּוֹנֵי אֲכָזְרִים

. . . .

מקור:

קמברידג', T-S NS 278.251.

סימן: [נתן] חזק. משקל: כנראה שש הברות לצלע, אך בסטרופת הפתיחה שלפנינו חריגות רבות.

ביאור:

לְחַן אַבְלֵי גָדוּל: אולי מכוון לקינה לט' באב 'אבלי גדול מכל אבל', שרק תחילתה נתגלתה בגניזה (קמברידג', T-S NS 278.227). 1 היכל: בית המקדש. ההיה: שהיה בעבר ומשום החורבן איננו עוד. 2 בכה... לחיה: איכה א, ב. 3 אומרת: שב אל 'בת ציון'. בתמרוים: בבכי מר. אכזרים: כינוי לאויבים.

ט

....

[... אין] בְּמוֹעֲדָיו בּוֹדֵד / [וַיִּחְמוֹס כְּ]גֵן שׁוֹכֵה
שִׁיחַת מוֹעֵדוֹ [שְׁכַח] / יֵי בְּצִיּוֹן מוֹעֵד
פִּזְמוֹן <וּן> דְּרָכֵי צִיּוֹן אֲבִילוֹת [מִבְּלֵי בְּאֵי מוֹעֵד]

נָעוּ סִיפִים וְאֲמוֹת / וּגְ[... לו] מִכּוֹן הַהִיכָל
כִּי אֵשׁ מְשַׁמֵּי מְרוֹמוֹת / צ[... ..] בַּה אֶכֶל 5
וְשָׁמוּ אוֹתוֹ שְׁמוֹת / וְשָׁאוּף [... .. כל]
וְחָגַר בְּאֵילָיו חִימוֹת / [... .. מִחֲמַדָּיו] כֹּל
וַיִּשְׁפֵּל [... .. מוֹת] / [... ..] הִיכָל
וְאֵיילָהוּ בְּתַעֲצוֹמוֹת / א[... ..] בְּחִימָה סִילָה כָּל
אֲבִירֵי יֵי בְּקֶרְבֵי / קָרָא עָלַי מוֹעֵד 10
דְּרָכֵי צִיּוֹן אֲבִילוֹת [מִבְּלֵי בְּאֵי מוֹעֵד]

חֹמוֹת עִיר בִּירְתִי / בְּיָגוֹן [... ..]
וְהוֹד לְשָׁכוֹת עֲזָרְתִי / בְּתוֹן [... ..]
[וְ]אֲלַמְּנוֹת גְּבִירְתִי / בְּנֵי כָל עַל [... ..]
וְשָׁרוֹת חֵן רְבָתִי / בְּדַמְ[... ..] אוֹה[... ..] 15

מקור:

קמברידג', T-S NS 278.251.

סימן: [נתן] חזק. משקל: שש הברות לצלע.

ביאור:

רוב טורי השיר לקויים, ועל כן הביאור חלקי. 1–2 אין במועדיו בודד: על פי ישעיהו יד, לא. בודד: נראה שהמילה מועתקת בכתב היד פעמיים. [וי]חמוס... מועדו: איכה ב, ו. מועדו: לפי החרוז צ"ל: מועד, ונגרר מן הפסוק. [ש]כחו מועד: המשך הפסוק מאיכה, שם. 3 דרכי... מועד: איכה א, ד, וכן להלן. 4 נעו סיפים ואמות: על פי ישעיהו ו, ד, ופירושו הטור: קורות ההיכל נודעו. 5 כי... מרומות: השווה לאיכה א, יג. 6 אותו: חוזר אל 'מכון ההיכל'. שמות: שממה וחרבה, והשווה לתהלים מו, ט. שמות ושאוף: יחזקאל לו, ג. ושאוף: ורמוס. 7 וחגר באיליו חימות: על פי תהלים עו, יא; בפסוק מכוון לה' וכאן כנראה לאויבים, והם כנראה הנושא גם להלן. 9–10 ואיילהו: העניק לו כוח וחזיק אותו (בעבר). סלה... מועד: איכה א, טו. 12 עיר בירת: ירושלים. 13 לשכות עזרתי: בית מקדשי. 14 ואלמנות גבירתי: כנראה כמו: וארמנות גבירת (היא ירושלים), על פי ישעיהו יג, כב. והניקוד מתחייב מן המשקל. 15 רבתי: ירושלים (איכה א, א).

ובתולדות יְחִידָתִי / עֲרִילִים ב[... ...]
 וְאָח עַל חֶרֶבֶן בֵּיתִי / טְמִיאִים [...]
 וְשִׁמְחוּ בְּגִיל קוֹל נִתְּנוּ / בְּבֵית יְיָ כִּיּוֹם מוֹעֵד
 דְּרָכֵי צִיּוֹן אֲבִילוֹת מְבַלִּי בְּאֵי מוֹעֵד

20 זְכָרָה יְרוּשָׁלַיִם / צוּרָה אֲשֶׁר [...]
 וְלִינֵת שְׁנֵי שָׂדִים / בְּמִקּוֹם אֲשֶׁר בּוֹ [...]
 [...]לָה זֶה כְּפָלִים / וְעִינָה אֲשֶׁר לָה[...]
 [...מי [...]ל שוֹלִים / גְּרָמָה חִילוֹק פֶּר[...]
 [... ...] בְּרַגְלִים / חֲטָאת [... ...]
 25 לֹא[... הלך אֲפָרִים / [... ...]
 לְהַזְעִיק אֶת יְהוּדָה וְיִחוּדָר מִן הַמוֹעֵד
 דְּרָכֵי צִיּוֹן אֲבִילוֹת מְבַלִּי בְּאֵי מוֹעֵד

קוֹל צִיּוֹן בְּמַר תָּרִים / עַל הַצֶּל[... ...]
 וְיְהוּדָה כְּאֲפָרִים / תִּתְפַּלֵּשׁ עַל [...]
 30 וּמוֹכִיחַ כּוֹפְרִים / עוֹלָל אֶת [...]
 וּבְבִכְי יַעֲנֶה חָרִים / לְהַקֵּם [...] עֲלָיו [...]
 וְ[... הקוץ לְשַׁעוֹרִים / וְאֲלִישִׁיב בְּמוֹשְׁבוֹ
 [...] וְתִקְוֶה קוֹרִים / לְאֶסְף לְיוֹסֵף יְשִׁיבוֹ

16 יחידתי: כינוי לירושלים או לכנסת ישראל. ערילים: כינוי לאויבים. 17 ואח: ואבוי. טמיאים: האויבים.
 18 ושמחו בגיל: האויבים השמיעו קולות שמחה נלהבים כשהחריבו את המקדש, על פי הפסוק המצוטט בסמוך.
 קול... מועד: איכה ב, ז. 20 זכרה ירושלים: איכה א, ז. צורה: את הקב"ה. 21 ולנת שני שדים: השראת
 השכינה בין שני בדי הארון, על פי שיר השירים א, יג, ומדרשו בבבלי יומא נד ע"א (ועוד): 'היו בדי הארון
 דוחקין ובלוטין ויוצאין בפרוכת כלפי חוץ, ונראין כשני דדי אשה... והוא שנאמר: "צרוור המור דודי לי בין שדי
 יליך"'. 22 ועינה: בכתב היד מנוקד: ועינה, ונראה שהוא לשון עינוי (ועינה או ועינה). 23 חילוק: הפענוח
 מפוקפק. 24 חטאת: קריאה מסופקת. 26 להזעיק... המועד: שמואל ב' כ, ה. 28 קול: קול בכי. 29
 ויהודה כאפרים: לכאורה: וכל קהילות ישראל, אך הטור חורג מן החרוז ונוסחו חשוד. 30 ומוכיח וכו': חסרה
 כאן הברה, וכוונת הטור סתומה. 31 חרים: השלישי במשמרות הכהונה (דברי הימים א' כד, ח). 32 הקוץ
 לשעורים: השביעי והרביעי במשמרות הכהונה, ראה שם ח, י. ואלישביב: משמר הכהונה האחד עשר (שם, יב),
 אך אולי כתוב בכתב היד: ואל ישיב, ופירוש הצלעית: ה' ישיב את משמרות הכהונה למקומם. 33 קורים:
 כנראה כמו קוראים. לאסף ליוסף: משוררים הנזכרים בדברי הימים א' כה, ט. ישיבו: וישיב גם את משמרות
 הלווייה לעבודתם.

[למען ירוּן] קוֹרָא בו / כי עוד חזון למועד
 דְּרַכֵּי צִיּוֹן [אַבְיֵלוֹת מְבַלֵּי בְּאֵי מוֹעֵד] 35

קוֹל עַם [...] / עָלֵי גֵירוֹ כִּי [כְּ]בָה
 וְעַל כִּי [...] / הַלֵּךְ שָׁבָה נִשְׁבָּה
 וְעַל ת[...] / אוֹיֵב מַה חוֹק ב[...]
 צוּה [...] / לְל[...]/ בְּשׁוֹרֹת יָבִיא [...]בא
 [...] [...] / [...] לִי הַצְּבִיא צָבֵא 40
 וּתְשִׁמִּי[...] / בְּסוּד קְדוּשִׁים רַבָּה
 [עוֹד] אוֹשִׁיבְךָ בְּ/אַהֲלִים כִּימֵי מוֹעֵד
 [דְּרַכֵּי צִיּוֹן אַבְיֵלוֹת מְבַלֵּי בְּאֵי מוֹעֵד]

ואתה צדיק

34 למען... למועד: חבקוק ב, ב-ג, והפסוק מכוון לחזון הגאולה העתידה, אך הוא חורג ממשקל השיר.

41 בסוד... רבה: תהלים פט, ח. 42 עוד... מועד: הושע יב, ג.

קרובת י"ח למילה

,

.....

זֶה אֵלֵי וְאֲנִיָּוְהוּ הַמְּגִבִּיהִי בְּגִבּוֹהִים
 הַמְּשִׁפִּילֵי לְרֵאוֹת בָּעַם לֹא כְּמִיָּהִים
 בְּמִיָּלֶת <הַבְּרִית> / חֶקֶק אֹמֵר לָעַם לֹא לָהִים
 בְּרוּחַ דַּעַת וַיִּרְאֵת אֱלֹהִים
 בְּרוּךְ <רוך> ... חוֹנֵן

5 טוב טעם לימד בְּחֶסֶדוֹ לְצַבְּ [אוֹתִיכֶם]
 וי [...] בְּרֵאשֶׁם תִּפְאָרְתוֹ לַה [...] לְכֶם
 בְּמִיָּלֶת <הַבְּרִית> / יִיעַד בְּטוֹבוֹ לְהַאֲזִינְכֶם
 שׁוּבוּ אֵלַי וְאֶשׁוּבָה אֲלֵיכֶם
 בְּרוּךְ <רוך> ... הַרוּצָה

כְּאֶשֶׁר אֵילֵל מֵעוֹנֵי כְּבִסְיֵי הָרֵב
 10 לְהַצִּילֵנִי מִקְרַח וְשָׂרֵב

מקורות:

קמברידג', T-S NS 205.44 (1-23, נוסח יסוד, נ); קמברידג', T-S NS 139.34 (22-60, נוסח יסוד לטורים 33-60, א);
 קמברידג', T-S NS 238.47 (33-44 + 53-60, קרוע לאורכו ולקוי, ב).
 סימן: ז-ת + נתן בן שמואל החבר חזק ואמץ.

שינויי נוסח:

9 אילל] א מסופקת נ

ביאור:

1 זה אלי ואניוהו: הקב"ה, על פי שמות טו, ב. המגביהי בגבוהים: המגביה לשבת בשמים ('בגבוהים'), השווה לתהלים קיג, ה. 2 המשפילי לראות: תהלים קיג, ו, ועניינו: ואף על פי שה' נמצא בגובהו של עולם הוא רואה את מצוקת ישראל הנכספים לו ('עם לו כמיהים'). 3 במ'ילת <הב'רית>: סימכות הפוכה, כמו: בברית המילה, כלומר בזכות קיום מצוות ברית המילה, וכן להלן. חקק אומר: ציווה דברו, והמשכו בראש הטור הבא: ברוח דעת וכו'. לעם לא להים: לישראל שאינם עייפים מקיום המצוות. 4 ברוח... אלהים: ראה ישעיהו יא, ב. 5 טוב טעם לימד: על פי תהלים קיט, טו, ומכוון לה', והוא הנושא גם בשני הטורים הבאים. 7 ייעד: הבטיח. להאזינכם: להשמיע לכם (את האמור בטור הבא). 8 שובו... אליכם: מלאכי ג, ז. 9 אילל: אזעק. מעוניי כבסיני הרב: טהר אותי מחטאי, על פי תהלים נא, ד. 10 להציליני: כדי שאנצל. מקרח: מקור עז. ושרב: ומחום רב (מדינה של גיהנום).

בַּמְּיֻלָּת <הַבְּרִית> / לַהֲקַ עֲוֹנֵי ב[...]. לִים לְהַצְרֵב
 וְסִלַּחַת לְעֹנֵי כִי רַב
 בְּרוּךְ <... חֲנוּן

מִי זֶה אָמַר וַתְּהִי לְמִתְעַב גּוֹי כַּה[...]. שׁו
 יו לֹא צִיּוֹי לְהַעֲבִידוּ וְלַהֲכַפִּישׁוּ
 15 בַּמְּיֻלָּת <הַבְּרִית> / נֹחַחוּ יֹאמַר שׁוֹבֵב אֱלֹהֵי לְמַקְדָּשׁוֹ
 גּוֹאֵל יִשְׂרָאֵל קְדוּשׁוֹ
 בְּרוּךְ <... גּוֹאֵל

סוּד יו לִירָאִיו בְּהַתְעַלֵּם קִיצִם
 [...] [...] [...] בְּאַרְצֵם לְהַרְצֵם
 בַּמְּיֻלָּת <הַבְּרִית> / ע[...]. יַעֲבִיר אֵל טוֹבוֹ כְּוִיעַד לְהַנְחִיצִם
 20 וְאַסְלַח לְעֹוֹנֵם וְאַרְפָּא אֶת אֲרָצֵם
 בְּרוּךְ <... רוֹפֵא

פ[...]. רְךָ [...]. בַּה לְהַסְרֵךְ
 כִּי יו[...]. [...] [...] אֶפִּי עֲמָה לְהַאֲרֵךְ

19 כויעד] המילה מושלמת בשוליים נ

11 להק עוונתי את עוונותי הרבים (שהם כלהקה, כחבורה). ב[...]. לים: יש להשלים כנראה 'בגחלים'. להצרב: לשרוף, למחוק. 12 וסלחת... רב: תהלים כה, יא. 13 מי... ותהי: איכה ג, לז, ופירושו: מי יכול מלבד הקב"ה לגזור דבר והוא יתקיים. למתעב גוי: כנראה כינוי לישראל, לפי שכל הגויים מתעבים אותו, על פי ישעיהו מט, ז. סוף הטור לקוי ולכן אי אפשר להשלים את הרעיון המובא בו. 14 יו לא ציוי: השווה להמשך הפסוק באיכה, שם. ציוי: צ"ל כנראה כמו בפסוק: צְוֶה; ופירוש הטור כולו: הקב"ה לא גזר על הגויים לשעבד את ישראל ולייסרם ולכן מזימתם לא תצלח בידם. 15 במילת... המקדשו: שיעור הטור: ובזכות ברית המילה יאמר ה' להשיב את שכינתו לנוחו ולמקדשו, השווה לבמדבר י, לו. וללשון 'שובב' ראה ירמיהו נ, יט. נוחו: כאן כינוי למקדש, על פי דברי הימים ב' ו, מא. 16 גואל ישראל קדושו: ישעיהו מט, ז. 17 סוד יו ליראיו: תהלים כה, יד, ומשמעו כאן: את סוד קץ הגאולה מגלה הקב"ה רק ליראיו, צדיקי הדור. בהתעלם קיצם: כאשר זמן הגאולה נעלם מכלל העם. 18 להרצם: כמו: לרצותם. 19 [...]...: אולי כתוב 'עולם', ויש לנקד עולם – סבלם. יעביר: יפרוק. טובו כויעד להנחיצם: כאשר יעד ('כויעד') להחיש להם ('להנחיצם') את טובו. ללשון 'יעביר אל טובו', ראה שמות לג, יט. 20 ואסלח... ארצם: על פי דברי הימים ב' ז, יד. לעונם: בפסוק: לחטאתם, ואולי כאן גרירה אסוציאטיבית מירמיהו לא, לג ('אסלח לעונם ולחטאתם'). 21 להסרך: כנראה: לדבוק, אבל הטור חסר וכונתו שתומה. 22 [א]פי עמה להארך: ואכבוש את כעסי עליה, ראה ישעיהו מח, ט.

בַּמִּילָתְךָ הַגְּרִיתְךָ / צִמַּח יוֹ לִפְרֵי וּלְכַבּוֹד כִּי בָא אֹרֶךְ

בְּרִבְבֵיבִים תְּמוּגְגָנָה צִמְחָה תְּבָרְךָ

בְּרוּךְ... מְבָרְךָ

25 קוֹל קוֹרֵא בְּמִדְבָּר מִתְרַפֵּס בְּרִצְיוֹ

אֲמוֹר יֹאמֵר בְּחֶרְוֹנוֹ לְמִנְאֲצִיוֹ

בַּמִּילָתְךָ הַגְּרִיתְךָ / רְחֲבָה וְנִסְבָּה הָעִיר בְּהִסְיֹר צוֹ לְצוֹ

לְהִקִּים עוֹד אֶקְבֵּץ עָלָיו לְנִקְבְּצִיוֹ

בְּרוּךְ... מְקַבֵּץ

שְׁאַלּוּ נָא וְרֵאוּ מִשׁוֹשׁ עִיר וְתִהְיֶה

30 בְּהִיקְרָא לָהּ עִיר הַצֶּדֶק קְרִיָּה נִכְלָלָה

בַּמִּילָתְךָ הַגְּרִיתְךָ / תְּלַפְיוֹת נִבְנִית כְּאֶקְדָּח וְאֲשִׁיבָה לְהַתְהַלְלָהּ

שׁוֹפְטִידָךְ כְּבִרְאשׁוֹנָה וְיוֹעֲצִידָךְ כְּבִתְחִלָּה

בְּרוּךְ... מֶלֶךְ אוֹהֵב

נִדְרוֹ וְשִׁלְמוֹ צְדִיקִים בְּיוֹ נוֹשְׁעִים

כִּי תִפְלֹתְכֶם קוֹבְלָה בְּמִנוּחַת מְרִגּוּעִים

35 בַּמִּילָתְךָ הַגְּרִיתְךָ / הֵיטוֹת אוֹיְבֵיכֶם בְּפְרוּעַ נִפְרָעִים

24 תמוגגנה] מתוקן מ'תמוגנו' א 25 מתרפס] קריאה מסופקת נ מברכים א 27 צו לצון] צו נ 31 ואשיבה] ואשובה א

23 צמח... ולכבוד: על פי ישעיהו ד, ב (ביום ההוא יהיה צמח לצבי ולכבוד ופרי הארץ לגאון ולתפארת). כי בא אורך: כי הגיע זמן גאולתך (ישעיהו ס, א). 24 ברביבים... תברך: תהלים סה, יא. 25 קול קורא במדבר: ישעיהו מ, ג. מתרפס ברציו: על פי תהלים סח, לא. 26 אמור... למנאציו: השווה לירמיהו כג, יז ('אמרים אמור למנאציו'), ועניינו: ה' משמיע לאויבים את הדברים הבאים. 27 רחבה ונסבה: על פי יחזקאל מא, ז. העיר: ירושלים. בהסיר: כאשר התבטלה גזרת צו לצו: ישעיהו כח, יג. 28 להקים: כדי לקיים את הבטחת הגאולה: עוד וכו': ישעיהו נו, ח. 29 שאלו נא וראו: ירמיהו ל, ו, וכאן בהקשר חדש, חיובי. משוש עיר ותהלה: את ירושלים המפורסמת והמהוללת, והכינוי על פי ירמיהו מט, כה ('עיר התלת קרית משוש'). 30 עיר... נכללה: השווה ישעיהו א, כו (קטעים מפסוק זה משובצים גם בשני הטורים הבאים). נכללה: כלילת יופי (על פי איכה ב, טו). 31 תלפיות נבנית: ירושלים תיבנה לתפארת (השווה לשיר השירים ד, ד). כאקדח: מאבנים טובות (ישעיהו כד, יב). ואשיבה: תחילת הפסוק המצוטט בסמוך. להתהלה: מאמר מוסגר: כדי להלל אותה ולפארה. 32 שופטיך... כבתחלה: ישעיהו א, כו. 33 נדרו... נושעים: פנייה לישראל ('צדיקים ביו נושעים') להודות לה' (נדרו ושלמו, תהלים עו, יב). צדיקים ביו: תהלים צו, יב. ביו נושעים: על פי ישעיהו מה, יז ('ישראל נושע בה'). 34 קובלה: התקבלה. 35 במילת... נפרעים: בזכות מצוות המילה ייפרע ה' מאויביכם וישיב להם כגמולם.

יו צָדִיק קָצַץ עֲבוֹת רְשָׁעִים
בְּרוּךְ... שׁוֹבֵר

תָּמִים בְּדַרְכָּיו וְשׁוֹכֵן שְׁחָקִים
הַבְּטִיחַ לִיסוּדֵי אֶרֶץ אֲרָאֵלִי מִצּוֹקִים
בְּמִי־לֵת <הַבְּרִית> / לְעִמּוֹ הַבְּטוּחֹתָיו לְהַקִּים
40 מִבְּטַח כָּל קִצּוֹי אֶרֶץ וְיָם רְחוֹקִים
בְּרוּךְ... מִבְּטַח

נִהַל בְּעֶזֶד מִי הָיָם כְּנָד כּוֹנֵס
עֵמֶד לְקִבֵּץ מִכְּפֹתוֹר וְאֵי חֲנִס
בְּמִי־לֵת <הַבְּרִית> / גִּילְתֶּם לְהַעֲצִים כִּי אֵין אוֹנֵס
בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם יוֹ נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל יִכְנָס
בְּרוּךְ... בּוֹנֵה
אֵת צִמּוּחַ ב... מִצְמִיחַ

45 בֵּן אֵימִצַּת לֶךְ וְנִפְלְאוֹתֶיךָ גּוֹיִים רָאוּ
בְּעֵדוֹ סְכוּתָה מִמֵּי יָם גָּאוּ
בְּמִי־לֵת <הַבְּרִית> / מִדְּבַר וְעֵרְיוֹ רָגַן יִשְׂאוּ

36 יו] המילה תלויה א / רשעים] למשומדים ב

36 יו... רשעים: תהלים קכט, ד. 37 תמים בדרכיו: כינוי לה', על פי יחזקאל כח, טו. שוכן שחקים: הקב"ה.
38 ליסודי... מצוקים: לאבות, על שום 'צדיק יסוד עולם' (משלי י, כה), 'וכי לה' מצוקי ארץ' (שמואל א' ב, ח),
וראה מדרשו על האבות בשמות רבה טו, ז, ועוד. אראלי מצוקים: אולי יצר הפייטן את הסמיכות כדי לומר
שהאבות מעולים כמלאכים. 39-40 במילת... להקים: ה' הבטיח לאבות שאם יקיימו ישראל את מצוות
המילה הוא יקיים את הבטחתו להם. 40 מבטח... רחוקים: תהלים סה, ו. 41 נהל בעזד: פנייה לה' שידריך
את ישראל לארצם, על פי שמות טו, יג. מי... כונס: כינוי לה', על שום תהלים לג, ז. 42 עמד... חנס: לקבץ
את ישראל מבין הגויים. מכפתור: אי הנזכר בירמיהו מז, ד ועוד. חנס: עיר במצרים (ישעיהו ל, ד). 'ואי' מתאים
יותר ל'כפתור' דווקא. 43 במילת... להעצים: ובזכות מצוות המילה תגדיל שמחתם. כי אין אונס: כי עתה
אינם משועבדים עוד, וללשון ראה אסתר א, ח. 44 בונה... יכנס: תהלים קמז, ב. 45 בן אימצת לך: את
ישראל בחרת, על פי תהלים פ, טז. גויים ראו: ראו כל העמים, השווה לתהלים קב, טז. 46 בעדו סכותה: הגנת
עליו (חזור אל 'בן אימצת לך'); ללשון ראה איוב ג, כג. ממי ים גאו: בקריעת ים סוף; ללשון השווה ליחזקאל
מז, ה. 47 מדבר... ישאו: על פי ישעיהו מב, יא, ופירושו: וכל יושבי הארץ ישאו קולם בשיר לאות שמחה על
הנס.

שומיע תפלה עדיך כל בשר יבואו
ב>רוך< ... שומיע

שמואל צופה ההוקם למזמרי עלי היגיון
50 בעבודת בית עולמים להלל בריציון
במ>ילת< הב>רית< / ישע יחזו עם עני ואביון
כי עין בעין יראו בשוב יו ציון
ב>רוך< ... המחזיר
מודים

החושק בר בהתאסף בצביון
מלך [מיוחד נעלה בהוד] אפריון
55 במ>ילת< הב>רית< / נזכה יחד ליום ריציון
להודות ליו ולזמר לשמך עליון
ב>רוך< ... הטוב
אלהינו ברכינו

חזק ואמץ עם הנהלם במהלום
כי אויב תרדה במתג עדין לבלום
במ>ילת< הב>רית< / תחז קח אדרתו ויגלום
60 המברך את עמו בשלום
ב>רוך< ... המברך

54 מיוחד נעלה בהוד] ההשלמה על פי ב

48 שומיע... יבואו: תהלים סה, ג. 49 שמואל: הפייטן חותם כאן את שם אביו. שמואל צופה: שמואל הנביא, על דרך 'שמואל הרֹאָה' בדברי הימים א' כו, כט; כט, כט ועוד. ההוקם... היגיון: שמזרעו קם הימן המשורר, ראה דברי הימים א' ו, יח (הימן המשורר בן יואל בן שמואל). ולצירוף 'עלי היגיון' ראה תהלים צב, ד. 50 בעבודת בית עולמים: בעבודה בבית המקדש ('בית עולמים', על פי מלכים א' ח, יג; דברי הימים ב' ו, ב). להלל: את הקב"ה. בריציון: ברצון. 52 כ... ציון: ישעיהו נב, ח. 53 החושק: צ"ל כנראה: החשק (היה רצוי וחשוק). בר: הבן הנימול. בהתאסף: מכוון לישראל, על פי דברים לג, ה. בצביון: ברצון, בשלמות. 55 ליום ריציון: ליום הגאולה, השווה לישעיהו סא, ב ('לקרא שנת רצון לה'). 56 להודות... עליון: תהלים צב, ב. 57 חזק ואמץ: פנייה לישראל. הנהלם במהלום: המוכה בגלות. 58 במתג עדין לבלום: על פי תהלים לב, ט, ומשמעו: לחסום את פיו (כבהמה), כלומר להכניעו. 59 במילת... ויגלום: ובזכות קיום מצוות המילה יזכו לחזות בבואו של אליהו הנביא (קח אדרתו ויגלום', על פי מלכים ב' ב, ח). 60 המברך... בשלום: לשון הברכה, והשווה לתהלים כט, יא.